

Kirkkotilan monipuolinen käyttö- Tapausesimerkkinä Liedon keskiaikaisen kirkon remontti

Ylemmän pastoraalitutkinnon kehittämishankkeen raportti

Outi Tukia-Takala
Tammikuu 2019

Sisällysluettelo

1.	Kirkkotilat muutoksessa	2
1.1.	Liedon kirkko tutkimuskysymyksenä.....	4
1.2.	Lundin hiippakunnan kirkkoremontit ja tapauskuvauksia maailmalta	6
2.	Liedon Pyhän Pietarin kirkon remonttihanke	13
2.1.	Keskiaikainen harmaakivikirkko.....	13
2.2.	Hallinnon päätöksenteosta yhteiseksi matkaksi.....	16
2.3.	Kokeiluja – mihin keskiaikainen kivikirkko taipuu?	20
2.4.	Osallistamisen askelmerkkejä.....	22
3.	Palautekyselyllä kerätyn aineiston analyysi	26
3.1.	Tunteet ja kokemukset vastauksissa.....	27
3.2.	Kirkon pyhyys.....	29
3.3.	Kirkko osana arkea ja paikallisuus.....	30
3.4.	Tilaan ja esineistöön liittyvät toiveet	31
3.5.	Pohdinta	35
4.	Ehdotus kirkkotilan monipuolisesta käytöstä Liedon kirkossa.....	39
4.1.	Kirkko kutsuu hiljentymään ja palvelemaan.....	39
4.2.	Esteetön ja turvallinen kirkko	41
4.3.	Erilaisten ihmisten huomioiminen kirkkotilassa	42
4.4.	Kirkon kalustus ja taide	43
4.5.	Pikkukirkosta kirkkokahvila	44
4.6.	Kirkon ympäristön monipuolisen käytön lisääminen.....	45
4.7.	Kirkko työtilana.....	46
5.	Tehtävänä suojella, käyttää ja kehittää	49
5.1.	Liedon prosessin kuvaus avuksi kirkkoremonttihankeiden suunnitteluvaiheeseen	50
	Lähteet ja kirjallisuus.....	53
	Liitteet.....	56

1. Kirkkotilat muutoksessa

Kehittämishankkeen raportin aiheena on Liedon keskiaikaisen kivikirkon remontti. Sen tarkoituksena on antaa materiaalia remontin suunnittelun pohjaksi kirkkotilan monipuolisen käytön näkökulmasta. Kehittämishankkeen raportissa kuvaan hallinnon, kokeilujen ja osallistamisen prosessia sekä analysoin seurakuntalaispalautetta. Luvussa 4 tiivistän omaa ajatteluani kirkon monipuolisen käytön tarpeista ja tavoitteista.

Käytän tässä työssä *kirkkotila*-käsitettä. Ihmiset järjestävät itseänsä ja maailmaansa tilallisesti ja tämä koskee niin ihmisten välisiä suhteita kuin ihmisten ja heidän ympäristönsä välisiä suhteita. Kun tutkitaan tilan kokemista, tutkitaan ihmisten maailmassa olemista.¹

Rakennuksessa voi olla samaan aikaan useita tiloja, jotka jäsentyvät toiminnallisten kokonaisuuksien hahmottamisen, loogisen suunnittelun ja inhimillisen toiminnan ymmärtämisen perusteella.² Kirkkotila käsitteenä auttaa hahmottamaan, että tutkitaan ihmisten tunteita ja kokemuksia kirkkotilasta ja sen muutoksesta. Kyse ei ole pelkästään rakennuksen muuttamisesta ja siihen valmistautumisesta, vaan muutosjohtamisen prosessista, jossa yhdessä valmistaudutaan muuttamaan kirkkoa ja samalla tunnistetaan sen vaikutus kokemukseen ja tunteisiin kirkkotilasta.

Kirkon käyttöä määritellään kirkollisessa lainsäädännössä Kirkkojärjestyksessä:

*Kun kirkko on vihitty, sitä saa käyttää vain sen pyhyyteen soveltuviin tarkoituksiin.*³

Tuolloin kansliapäällikkönä toiminut Jukka Keskitalo pohti 2017 blogikirjoituksessaan, millainen kirkkotilan käyttö täyttää kirkkojärjestyksen ehdon kirkon käyttämisestä vain sen pyhyyteen soveltuviin tarkoituksiin. Keskitalo kirjoittaa:

*Luovuuden lisäksi tarvitaan kunnioitusta ja hyvää makua, kun lähdetään miettimään uusia kirkkotilan mahdollisuuksia. Kun ratkaisut ovat teologisesti ja rakennushistoriallisesti perusteltuja, yllättävän monet asiat ovat mahdollisia.*⁴

Keskitalo esittää ajatuksen, että seurakunta toimisi kirkossa toimistorakennuksen sijaan, että kaikki mitä seurakunta tekee, se tekee sen alttarin vaikutuspiirissä. Yhtenä esimerkkinä hyvällä tyyliä ja tehdyistä yhteisölähtöisistä toiminnallisista sovellutuksesta hän mainitsee Liedon seurakunnan pääsiäisaterian vieton kirkossa messun jälkeen.⁵

Kirkolliskokous perusti toukokuussa 2015 tulevaisuuskomitean, jonka tehtäväksi tuli laatia kirkon mietintö kirkon tulevaisuudesta. Tulevaisuuskomitean mietinnössä tunnistetaan seurakuntien tilanne: kiinteistöjen ylläpito on yksi merkittävimmistä taloudellisista haasteista. Kauniit, historialliset rakennukset ovat seurakuntien ja samalla koko kirkon rikkaus, mutta yhteiskunnalta kulttuurihistoriallisesti arvokkaiden kiinteistöjen ylläpitoon saatava tuki kattaa

¹ Laitinen 2004, 1-2.

² Dhima 2008, 27.

³ Kirkkojärjestys 14. luku § 2.

⁴ Keskitalo 2017.

⁵ Keskitalo 2017.

vain pienen osan todellisista kustannuksista. Myös käyttöaste on monissa kiinteistöissä alhainen.⁶

Liedon seurakunnan kirkkoremonttihanke osuu aikaan, jolloin kokonaiskirkossa on pohdittu kirkkotilojen tulevaisuutta ja muutostarpeita. Komitean mietinnössä todetaan, että kirkon tulevaisuuden kannalta merkittävää on paikallisella tasolla tapahtuva työ, jossa seurakuntalaisten osallisuus ja perustehtävä korostuvat.⁷ Kirkko nähdään yhä vahvemmin yhteiskunnassa ”sijaisuskonnollisuuden” näkökulmasta: vaikka minä itse en käy kirkossa kovin usein, on tärkeää, että se on olemassa. Monille kirkko ei kosketa omaa arkea, mutta silti kaivataan jotain pyhää ja kirkko voi olemassaolollaan vastata tähän tarpeeseen.⁸

Tulevaisuuskomitea katsoo, että toimintakulttuurin uudistaminen on avainasemassa kirkon kehittämisessä. On siirryttävä työntekijäkeskeisestä ja virkamiesmäisestä ajattelutavasta seurakuntalaisten roolia korostavaan ajatteluun. Seurakuntalaiset eivät ole seurakunnan toiminnan kohde, vaan he muodostavat seurakunnan ja ovat sen täysivaltaisia toimijoita.⁹

Toimintakulttuurin muutoksessa korostuu kokeilemisen rohkeus. Kokeilukulttuurissa uskotaan, että kehitystä voidaan edistää missä tahansa organisaation osassa tehtävien kokeilujen kautta. Tässä ajattelussa myös epäonnistuminen on arvokas tulos, koska siitä voidaan oppia.¹⁰ Seurakuntalaisten roolin vahvistuminen edellyttää toimintamahdollisuuksien lisäämistä. Seurakunnan toimitilojen kohdalla se tarkoittaa esimerkiksi tilaisuuksien hoitamisvastuun sekä avainten luovuttamista yhä enemmän seurakuntalaisille.¹¹

Tulevaisuuskomitea korostaa, että kiinteistöjen tulevaisuus on ennen muuta toiminnallinen kysymys, vaikka siihen liittyykin paljon taloudellisia kysymyksiä.

Kansainväliset kokemukset ovat osoittaneet, että kirkkotilojen käytöllä voi olla ratkaiseva rooli yhteisöllisyyden vahvistamisessa ja seurakuntien kasvussa. Monissa kasvavissa eurooppalaisissa seurakunnissa kirkkorakennuksen remonti ja uudenlainen hyödyntäminen ovat olleet tärkeimpiä kasvutekijöitä.¹²

Kirkkotilojen käytön monipuolistamisella voidaan varautua myös siihen, että taloudellisista syistä joudutaan vähentämään seurakunnan kiinteistöjen määrää.

Tämän kehittämishankkeen merkittävänä tausta-ajatuksena on tulevaisuuskomitean mietinnön 13. kannanotto:

Kirkkorakennusten uudistamista harkittaessa on syytä hyödyntää kansainvälisiä kokemuksia ja innovaatioita.

Ihanteena on, että kirkkorakennukset voisivat toimia sekä seurakuntaelämän että ympäröivän yhteisön keskuksina. Tämä edellyttää toiminnallisen ajattelun muutosta, kirkkojen ovien konkreettista avaamista

⁶ Kirkon tulevaisuuskomitean mietintö 2016, 78.

⁷ Kirkon tulevaisuuskomitean mietintö 2016, 12.

⁸ Kirkon tulevaisuuskomitean mietintö 2016, 28.

⁹ Kirkon tulevaisuuskomitean mietintö 2016, 43.

¹⁰ Kirkon tulevaisuuskomitean mietintö 2016, 44.

¹¹ Kirkon tulevaisuuskomitean mietintö 2016, 51.

¹² Kirkon tulevaisuuskomitean mietintö 2016, 79.

seurakuntalaisille sekä mahdollisuuksien mukaan myös taloudellista panostusta kirkkoihin.

Kirkkotilojen kehittämisessä on kiinnitettävä huomiota pyhyiden tunteen säilyttämiseen, käytettävyyden parantamiseen sekä ilmapiiriin: siihen, että kirkkotila tuntuu luontealta seurakunnan kohtaamispaikalta. Tällöin huomio voi kohdistua kulkumahdollisuuksiin, valaistukseen, audiovisuaalisiin elementteihin sekä tilan muunneltavuuteen käyttötarpeen mukaisesti.

Monissa seurakunnissa niin kansainvälisesti kuin kotimaassakin on hyviä kokemuksia esimerkiksi kirkossa järjestettävän kahvilatoiminnan vaikutuksista seurakunnan ilmapiiriin ja ihmisten aktiivisuuteen. Kysymys ei ole vain ulkoisista tai toissijaisista asioista vaan siitä, haluavatko ihmiset tulla kirkkoon, oli kyse sitten muiden ihmisten tapaamisesta, toimintaan osallistumisesta tai hiljentymisestä pyhyiden edessä.¹³

Osana kirkon tulevaisuustyötä kirkolliskokous antoi kirkkohallitukselle tehtäväksi valmistella suunnitelman kirkkotilojen kehittämisestä yhteisön keskuksiksi yhteistyössä museoviraston kanssa. Tätä tehtävää varten kirkkohallituksen täysistunto asetti 14.11.2017 työryhmän laatimaan suunnitelman kirkkotilojen kehittämisestä yhteisön keskuksiksi yhteistyössä Museoviraston kanssa toimikaudeksi 15.11.2017–31.12.2018. Mietinnön on määrä valmistua helmikuussa 2019.

1.1. Liedon kirkko tutkimuskysymyksenä

Tämän kehittämishankkeen tavoitteena on (1) selvittää, millaisia ratkaisuja kirkkotilojen uudistamisessa ja remontoinnissa on tehty Ruotsissa (erityisesti Lundin hiippakunnassa) sekä (2) kuvata, miten seurakuntalaisia on osallistettu kirkkotilan monipuolisen käytön suunnitteluun Liedossa ja (3) antaa konkreettinen ehdotus siitä, millaiset kirkkotilaa koskevat muutokset palvelisivat tarkoituksenmukaisimmin Liedon kirkon monipuolista käyttöä.

Liedon kirkon remonttisuunnitelmat etenevät kokeillen ja hitaasti, tarkoituksella. Tavoitteena seurakunnassa on valmistautua huolella, jotta lopputulos olisi paitsi pitkäikäinen ja joustavasti erilaisiin tarpeisiin soveltuva, myös lietolaisten mielestä erinomainen ja rakasta kirkkoa kunnioittava. Tämän kehittämishankkeen raportin tavoitteena on kuvata prosessia Liedossa, tarkastella seurakuntalaisten kokemuksia ja toiveita kirkon remontiin ja käyttöön liittyen sekä esittää Tulevaisuuskomitean kannanoton mukaisia ratkaisuja Liedon kirkon monikäyttöisyyden parantamiseksi remontin yhteydessä. Kehittämishanke liittyy kirkon remontin suunnittelua edeltävään vaiheeseen ja sen kuvaukseen.

Minulla on vahva tunneside Liedon kirkkoon. Se on ollut kotikirkkoni siitä lähtien kun 7-vuotiaana ensimmäisen kerran muutin Lietoon. Liedon kirkossa olen kasvanut

¹³ Kirkon tulevaisuuskomitean mietintö 2016, 81.

seurakuntalaiseksi kuorolaisena, partiolaisena, seurakuntanuorena. Se on rippikirkkoni ja vihkikirkkoni. Olen toiminut Liedon seurakunnan luottamushenkilönä ja vuodesta 2010 asti seurakunnan pappina. Olen seurakunnan jumalanpalveluselämän vastuuryhmän jäsen. Syksyllä 2017 aloitin ylemmän pastoraalitutkinnon suorittamisen ja ajankohtaisena aiheena kirkon monipuolinen käyttö oli luonteva valinta kehittämishankkeeksi. Työnantaja on tukenut työskentelyä esimerkiksi myöntämällä virkavapaata kirjoittamista varten. Tiedostan, että kirkon remontin suunnitelmia pohtiessani olen osallinen enkä ulkopuolinen tarkkailija.

Aineisto ja lähteet

Kehittämishankkeen aineistona on käytetty Liedon kirkon remonttiin liittyviä palautteita, seurakuntavaalien vaalikoneessa vastanneiden ehdokkaiden vastauksia sekä monipuolisen käytön kokeiluista kertyneitä kokemuksia.

Liedon kirkon remonttiin on valmistauduttu tilaamalla hankesuunnitelma ja teologinen selvitys kirkkotilasta. *Insinööritoimisto Jouko Sjöbergin* syksyllä 2018 valmistunut hankesuunnitelma sisältää katsauksen Liedon kirkon rakennusvaiheista sekä selvityksen kirkon remontin tarpeista tällä hetkellä. Hankesuunnitelman osana on lämmöntuottotapojen vertailu sekä vuonna 1972 kirjoitettu selvitys Liedon kirkossa remontin yhteydessä tehdyistä töistä. Hankesuunnitelmaan on liitetty kirkkotilan muutoksesta kolme erilaista esitystä. Näistä erityisesti viimeinen ottaa huomioon seurakunnalta tulleen palautteen ja *Mika K T Pajusen* teologisen selvityksen ehdotukset.¹⁴

Hiljaisuuden Ystävät ry:n toiminnanjohtaja *Mika K T Pajunen* on laatinut teologisen selvityksen *Kirkkotilan symboliikka. Teologinen taustaselvitys Liedon kirkon remontin tarpeisiin*. Sen lähtökohtana on jumalanpalveluksen ja kirkkotilojen historiallinen kehitys ja se sisältää havainnekuvin esitettyä Liedon kirkossa vuosisatojen aikana tapahtuneet muutokset kirkkotilan järjestyksestä. Lisäksi *Pajunen* nostaa esiin suuntaviivoja sisätilan uudelleen järjestämisestä liturgian, esteettömyyden, osallisuuden ja monikäyttöisyyden näkökulmista ja tekee ehdotuksen kirkkotilasta, jossa seurakunta kokoontuu elliptiseen muotoon kahden polttopisteen, alttarin ja kastemaljan ympärille.¹⁵

¹⁴ Sjöberg 2018.

¹⁵ Pajunen 2018.

1.2. Lundin hiippakunnan kirkkoremontit ja tapauskuvauksia maailmalta

Osallistuin huhtikuussa 2018 Lundissa järjestettyyn kansainväliseen konferenssiin, *Preserve, Use and Develop*, jonka aiheena oli kulttuurihistoriallisten kirkkotilojen suojeleminen, käyttäminen ja kehittäminen.¹⁶ Tapahtuman anti oli kansainvälinen ja rikas. Samalla se toi näkyväksi, miten erilaisessa tilanteessa Suomessa eletään verrattuna Ruotsiin, saati sitten Saksan protestanttisiin alueisiin tai esimerkiksi Kanadaan tai Englantiin. Suomessa kirkkorakennusten määrä on hyvin paljon pienempi väkilukuun ja erityisesti seurakuntalaisten lukumäärään suhteutettuna. Suomessa on noin 800 kirkkoa, joista suojeltuja on 570.¹⁷ Ruotsissa on yhteensä 3 377 kirkkoa, joista 2 950 on suojeltuja.¹⁸ Ranskassa on laskettu olevan eri kirkkokuntien kirkkoja 100 000, joista 16 000 on listattu historiallisiksi kohteiksi.¹⁹

Monin paikoin muualla maailmassa joudutaan pohtimaan, onko seurakunnilla mahdollisuus suojella, käyttää ja kehittää kirkkotiloja jopa keskiaikaisia kirkkorakennuksia saati uudempia. Tämä näkökulma tulevaisuuteen on Suomessa tärkeä juuri nyt, kun vielä on taloudellisia resursseja eteen tulevien remonttien yhteydessä suunnitella ja toteuttaa kirkkotilojen uudistaminen monipuoliseen käyttöön soveltuvaksi. Näin turvataan mahdollisuus säilyttää merkittävintä kulttuurihistoriallista perintöämme, ei vain museoituina tai seininä, vaan elävinä kirkkoina tuleville sukupolville.

Lundin hiippakunnassa on meneillään projekti *Framtidens kyrka – projekt 2020*, jossa on mukana neljä kirkkoaluetta ja niiden neljä kirkkoa, joiden olemassaolo seurakunnan omaisuutena on vaakalaudalla seurakuntien rakennemuutosten takia. Kirkkorakennukset ovat päässeet huonoon kuntoon, koska ne sijaitsevat pienillä paikkakunnilla eikä yksittäisillä seurakunnilla ole ollut resursseja kunnossapitoon.

Projekti 2020 – tulevaisuuden kirkko on Lundin hiippakunnan yhteistyöprojekti paikallisseurakuntien ja englantilaisen Kirkkojen entisöintiä edistävän säätiön (*The Churches Conservation Trust, CCT*) kanssa. Mukana projektissa ovat *Virken*, *Odarslövin*, *Östra Nöbbelövin* ja *Häglingen* kirkot, jotka sijaitsevat eri puolilla Lundin hiippakuntaa. Näistä kolmea esiteltiin Lundin konferenssissa. Projektiin valikoituneet kirkot ovat rakennuksia, jotka ovat huonon kuntonsa vuoksi turvallisuussyistä joko olleet käyttökiellossa tai lähellä sitä. Lisäksi niitä yhdistää se, että ne sijainniltaan ovat jääneet asutusalueiden ulkopuolelle.

Virken kirkko on projektin ekokirkko. Kirkosta ollaan tekemässä Ruotsin ensimmäistä energiaomavaraista kirkkoa. *Virken* kirkon energia tuotetaan kattoon kiinnitettyjen aurinkopaneelien avulla. Tulevaisuudessa on tavoitteena hankkia kirkon pysäköintipaikalle sähkölatauspisteet. Kirkon ja sen ympäristön kunnostamisessa korostuu teologian ja ekologisuuden yhdistäminen. Kirkon viereen on rakennettu puurakenteinen ”*omenakirkko*”

¹⁶ Ranta 2018. Konferenssin nimi tulee Ruotsin valtiopäivien vuonna 2009 antamasta kulttuuripoliittisesta linjauksesta, jonka yhtenä tavoitteena on suojella, käyttää ja kehittää elävää kulttuuriperintöä.

¹⁷ Pihkala 2017, 4.

¹⁸ Ranta 2018.

¹⁹ Noppen 2018.

(*äppelkatedral*), johon on istutettu pylväsomenapuita. Tila on tarkoitettu niin hiljentymispaikaksi kuin esimerkiksi kasteiden ja muiden toimitusten viettoon. Tilaan kuuluu Edenin puutarhaa kuvaava allas, joka toimii lintujen juomapaikkana. Kirkon ympäristö nähdään keitaana, josta löytyy ravintoa mehiläisille, perhosille ja linnuille ja sama tila ravitsee myös ihmissielua, kutsuu kohtaamaan ihmisiä ja Jumalan läsnäoloa.

Odarslövin kirkko on poistettu kirkkokäytöstä jo viime vuosituhannen puolella. Tulevaisuusprojektissa se on muutettu tapahtumatilaksi eikä sitä ole enää tarkoitus vihkiä kirkkokäyttöön. **Östra Nöbbelöv**in kirkon kehittämishankkeen tavoitteena on muuttaa kirkko toimimaan kirkkotilan lisäksi kulttuuritilana. Kirkko sijaitsee alueella, joka on vilkas kesäasutusalue. Alueella asuville tehdyn kyselytutkimuksen perusteella kirkosta päätettiin kehittää taidenäyttelyiden ja konserttien pitopaikka. Tämä tarkoittaa myös esimerkiksi pääsiäisajan tapahtumien järjestämistä. *Häglingen* kirkon tilanteesta en löytänyt vielä tarkempaa suunnitelmaa.²⁰

Lundin tulevaisuusprojektin kokemusten myötä on koostettu metodi *Virket*²¹. Sen mukaan Lundin hiippakunnassa suojellaan, käytetään ja kehitetään kirkollista kulttuuriperinnettä. Metodi koostuu kuudesta osa-alueesta: kirkollinen kulttuuriperintö, jumalanpalvelus, yksilöt, yhteisö ja yhteistyö, pitkäjänteisyys sekä hallinto ja johtaminen. Kaikkia osa-alueita analysoidaan ja toteutetaan paikallisseurakunnassa neljän askeleen jatkumolla, jolloin saavutetaan tarkentunut tavoite. Näiden tavoitteiden tarkoituksena on, että seurakunta pystyy suojelemaan, käyttämään ja kehittämään kulttuuriperinnöltään arvokkaita kirkkotilojaan niin, että työ vahvistaa koko seurakunnallista elämää. Tavoitteena on hallinnon ja johtamisen tehostuminen ja pitkäjänteisyys ja se, että koko yhteisö sitoutuu kirkollisen kulttuuriperinnön vaalimiseen ja näkee sen paikallisena voimavarana (ks. kuva 1.)²²

Ecclesiastical heritage is preserved, used and developed
 Ecclesiastical heritage strengthens and reinforces parish life
 Administration and management in local organisation becomes efficient and sustainable
 Ecclesiastical heritage is commitment and resource for communities and society

Kuva 1. *Virket*. Lundin hiippakunnassa kehitetyn metodin tavoitteena on kirkollisten kulttuuriperintökohteiden suojeleminen, käyttö ja kehittäminen. Yksityiskohta metodin matriisista. Kuva Henrik Lindblad.

Lundin hiippakunnan tulevaisuusprojekti tekee näkyväksi Suomen ja Ruotsin tilanteen eron kirkkojen ylläpitämisen ja korjaamisen näkökulmasta. Vaikka Liedossa ollaan suunnittelemassa käytössä olevan ja nykyiselläänkin käyttökuntoisen kirkon remonttia,

²⁰ Garlöv 2017.

²¹ LIITE 1, matriisi kokonaisuudessaan.

²² Lindblad 2018, 21.

Lundin tulevaisuusprojektin periaatteita voidaan soveltaa myös Liedon olosuhteisiin. Kirkon remontti nähdään prosessina, jossa on tärkeää kokonaisuuden suunnitteleminen. Siinä ei keskitytä vain kirkon tekniikan ja rakenteiden korjaustarpeisiin tai pelkkään kirkkorakennukseen, vaan prosessi on kokonaisvaltainen. Siihen liittyy tarkka taustatyön tekeminen ja oikean konseptin löytäminen, jonka jälkeen huolehditaan prosessin kulusta organisaation ja rahoituksen näkökulmasta. Prosessin etenemisen dokumentoiminen on tärkeää. Yhtenä tärkeänä osana prosessin suunnittelussa on ajan käytön suunnittelu.²³ Liedon tilanteessa voidaan nähdä, että nämä kaikki osa-alueet ovat olemassa.

Kirkko yhteisöllisenä tilana perinteisen luostarielämän sanoin

Lundin konferenssissa inspiroiduin pastori *Celia Cookin* esityksestä, jossa hän kuvasi pienen englantilaisen *Little Bealingsin* maalaiskylän *All Saints Church* -kirkon tietä kohti lähes autioituneesta kirkosta yhteisöllisen elämän keskukseksi. Projekti on alkanut vuonna 2015 ja se on edennyt käytännön kokeilujen asteelle. Lähialueen asukkaille on tehty kyselytutkimus yhteisön tarpeista ja siinä esille tulivat erityisesti tarve esteettömästä tilasta, jossa erisuuruiset ryhmät voivat kokoontua yhteiseen kohtaamiseen myös vapaamuotoisesti. Suunnitelmat kirkkotilan pysyvistä muutoksista ovat valmiita, mutta varsinaista muutosta ei ole vielä tehty.²⁴

Kirkkotilan monimuotoisen kehittämisen lähtökohdaksi on otettu Pelastusarmeijan aikaisemman johtajan *George Lingsin* näkemys uskonnollisen yhteisön tilasta perinteisen luostarin tai katedraalin järjestyksestä, joka koostuu seitsemästä pyhästä tilasta: kammio, kappeli, kokoontuminen, puutarha, ruokasali ja kirjasto.

Kammio (*cell*) tarkoittaa mahdollisuutta omaan hiljaiseen rukoukseen ja Jumalan kohtaamiseen. **Kappeli** (*chapel*) on yhteisen jumalanpalveluksen tila. **Kokoontumistila** (*chapter* ja *cloister*) kuvaa kirkkotilaa enemminkin koolla olevaa ihmisjoukkona kuin itse tilana. Kirkkotila toimii yhteisen kokoontumisen tilana myös silloin, kun siellä ei vietetä messua. Tämä puoli korostaa tilan monikäyttöisyyttä. **Ruokasali** (*refectory*) on yhteisöllisen ruokailun tila kirkossa, joka korostaa vieraanvaraisuutta sekä kohtaamista. **Puutarha** (*garden*) muistuttaa tilana Luostarin puutarhan merkitystä elinkeinon, mutta myös hiljentymisen tilana. **Kirjasto** (*scriptorium*) kuvaa kirkkotilaa oppimisen paikkana.²⁵

Luostarin tavoitteena on luoda tila sekä henkilökohtaiselle että yhteisön yhteiselle hengelliselle elämälle. Yhteisö ei kuitenkaan elä vain itselle ja Jumalalle, vaan avautuu ulospäin, kutsuu luokseen ja lähtee itse ulos kohtaamaan. *Little Bealings'n* yhteisöllinen projekti antaa näkökulman tutkia kirkkotilaa lietolaisessa tilanteessa. Voisiko kirkkotilaan luoda henkilökohtaiseen rukouselämään kutsuvia tiloja, jotka voisi esimerkiksi merkitä kirkon pohjapiirrokseen otsikolla ”kaipaanko rauhaa?” Kirkkotilan käyttö jumalanpalveluselämässä voi myös vaihdella. Välillä pieni joukko kerääntyy alttarin ympärille viettämään ehtoollista ja välillä jokainen tuoli ja seinustat ovat täynnä, kun vietetään vaikkapa konfirmaatiomessua.

²³ Garlöv 2017.

²⁴ Cook 2018.

²⁵ Cook 2018.

All Saint Churh -kirkon havainnekuissa kirkkoon on suunniteltu esimerkiksi häitä varten järjestys, jossa osa kirkosta on *chapel* vihkimistä varten ja osa kirkosta on järjestetty hääjuhlaa varten. Myös Saksassa kirkkotiloja käytetään samalla tavalla.²⁶ Meillä ehkä ei olla vielä näin pitkällä, mutta kirkkotilan suunnittelu monitoimitilaksi antaa tuleville sukupolville enemmän mahdollisuuksia muuttuvassa maailmassa. Kirjasto tarkoittaa Cookin esityksessä kirkon käyttöä opetuksen tilana, mutta voisiko kirkossa olla myös pieni kirjasto, josta voi lainata kirjallisuutta, joka tukee omaa hengellistä elämää? Voisiko kirkkoon tulla istumaan kirjan kanssa? Missä voisi olla kirjastonurkka kirkossa mukavine istuimineen?

Esimerkkejä muutoksesta

Fredrikskyrkan Ruotsin Karlskronassa on esimerkki kirkosta, jossa suljettu kirkko on päätetty ottaa uudestaan käyttöön ja nostaa seurakunnan työn keskuksesi. Samaan aikaan seurakunta on luopunut osasta kiinteistöjä ja kirkkoon on rakennettu myös toimistotiloja.

Fredrikskyrkanissa kiinteät penkit on vaihdettu liikuteltaviin ja kirkon itäpäädyssä ollut alttari on tuotu kesemmälle. Kastemalja on sijoitettu kiinteästi keskikäytävälle ja siinä virtaa jatkuvasti vesi.

Kuva 2 Fredrikskyrkan ennen remonttia.

Kuva 3. Fredrikskyrkan remontin jälkeen. Etualalla kasteallas.

Liedon seurakunnasta tehtiin *Reformaation merkkivuoden* alkajaisiksi lokakuussa 2016 seurakuntamatka Lutherin jalanjäljissä. Tuolta matkalta kirkon muutoksen mahdollisuuksista

²⁶ Leppänen M 2018.

kirkkoherra *Risto Leppänen* on esitellyt Lutherin kastekirkon muutosta neljän seuraavan kuvan avulla.

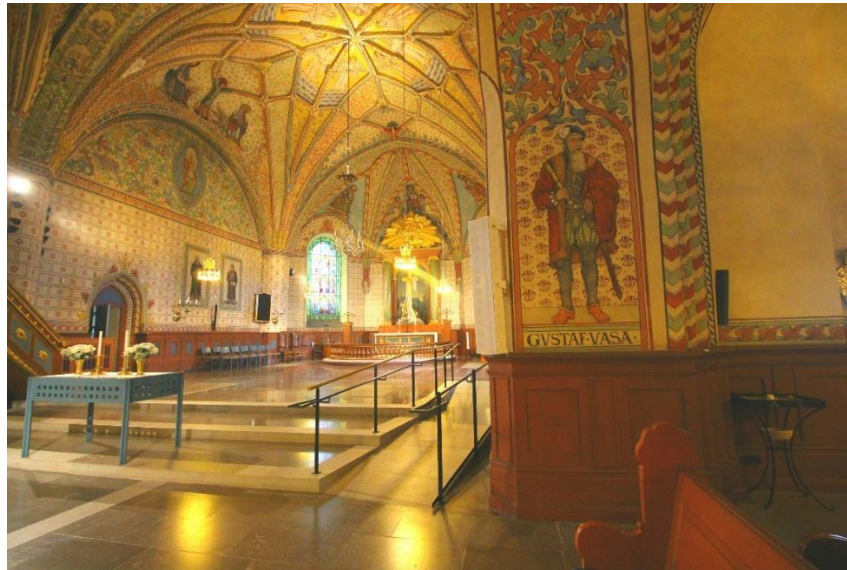
Kuvat 4 ja 5. Kuvia Lutherin kastekirkosta ennen viimeisintä remonttia.

Kuvat 6 ja 7. Lutherin kastekirkko remontin jälkeen. Kuvat Mari Leppänen.

*Enköpings Vårfrukyrkan*issa on ratkaistu kuorialueen korotus rakentamalla loivien porrasaskelmien viereen luiskan. Portaiden ensimmäiselle askelmalle on sijoitettu alttaripöytä ja vanha alttari on jätetty kuoriin. Liedossakin on kuultu seurakuntalaisten toivovan tällaista ratkaisua. Liedon kirkko on kuitenkin kooltaan niin pieni, että portaiden loiventaminen ja luiskan rakentaminen veisivät merkittävän osan kirkon lattiapinta-alasta ja samalla myös

istuinpaikoista. Lisäksi kuoriosia ja pikkukirkko muodostavat Liedon kirkossa suuremman suhteellisen osan kirkkotilasta kuin esimerkiksi *Vårfrukyrkanissa*.

Kuva 8. Vårfrukyrkanin kuorialue syksyllä 2018. Kuva Wikimedia.

Lasten huomioiminen kirkkotilassa

Kirkkotilan monipuolinen käyttö tarkoittaa myös eri-ikäisten huomioimista. Liedossa, kuten monissa muissakin seurakunnissa on kirkkoihin rakennettu erilaisia leikkitiloja lapsille. Turun ja Kaarinan seurakuntayhtymässä on omana tuotantona rakennettu alttarikaappeja. Mallia näihin on todennäköisesti otettu Ruotsin kirkosta, jossa on jo pidempään järjestetty kirkkotiloihin erilaisia lasten kappeleita ja kuoreja. Kaarinan kirkon lasten alttarikaappi sisältää lapsille sopivia liturgisia tekstiilejä ja se on helppo siirtää eri puolille kirkkotilaa. Turun tuomiokirkon lasten alttarikaapissa on värikäs ja leikkiin kutsuva alttaritaulu. Liedon kirkon lasten leikkitila on sijoitettu kuorialueelle, jolloin lasten kanssa voi tulla leikkimään ja samalla osallistua jumalanpalvelukseen.

Kuva 9. Kaarinan kirkon lasten alttarikaappi. Kuva 10. Turun tuomiokirkon lasten alttarikaappi. Kuva Sari Lehti.

Kuva 11. Liedon kirkossa lasten leikkipaikka sijaitsee kuorialueen pohjoispuolella, alttarin vieressä.

2. Liedon Pyhän Pietarin kirkon remonttihanke

2.1. Keskiaikainen harmaakivikirkko

Liedon keskiaikaisen harmaakivikirkon rakentaminen ajoittuu vuosien 1470–90 väliselle ajalle. Sitä on edeltänyt yli 250 vuoden ajan yhtenäinen puukirkkojen sarja. Kirkkorakennus koostuu runkokuoneesta ja pohjoispuolen sakastista sekä eteläpuolen asehuoneesta, joista asehuone on todennäköisesti ensin ollut puinen rakennus ja muurattu 1600-luvulla kivistä. Kirkko on säilynyt *Markus Hiekkasen* mukaan kohtuullisen hyvin alkuperäisessä asussaan, mutta seiniä on korotettu 1800-luvun alussa. Kirkon keskiaikaisesta koristelusta ja sisustuksesta on jäljellä joitain 1970-luvun remontissa löytyneitä yksityiskohtia: vihkiristit sekä joitain seinämaalauksen kohtia. Muut koristemaalaukset ovat uudempia. Ikkunoista ovat parhaiten keskiaikaisessa asussa länsiseinän ikkuna sekä eteläseinustan ikkunapenkkinen muodot. Keskiaikaisesta sisustuksesta ei kaivauksista huolimatta ole löytynyt paljoakaan tietoa, tosin *Hiekkasen* mukaan nämä tutkimukset eivät ole olleet kovin hyvin tehtyjä. Tutkimuksessa ei ole tarkasti selvinnyt, missä pääalttari tai sivualttarit ovat sijainneet. Kuoriaita on 1660-luvulta lähtien sijainnut ensimmäisen pylväsparin välissä, joten on kuitenkin todennäköistä, että se on sijainnut siinä myös aiemmin.²⁷

Liedon kirkon keskiaikaisesta esineistöstä on säilynyt alttarikaappi sekä 24 veistosta. Niistä suurin osa on Turun linnassa ja Liedon kirkossa on kolmesta erillisestä veistoksesta *trabes-*palkille koottu ryhmä sekä kuoripylvääseen sijoitettu pieni Neitsyt Mariaa esittävä veistos. Huomionarvoista on, että 1200-luvulta peräisin ollut kasteallas oli Suomen vanhin tunnettu kasteallas, mutta se tuhoutui Turun linnassa toisen maailmansodan pommituksissa.²⁸ Olisi hienoa, jos remontissa olisi mahdollista inspiroitua tästä historiallisesta kastealtaasta.

Kirkkoa on remontoitu ja muutettu vuosisatojen kuluessa useampaan kertaan. *Jouko Sjöbergin* hankesuunnitelmaan laatiman historiallisen katsauksen mukaan vuodelta 1629 löytyy maininta kirkon huonosta kunnosta. Kirkkoa korjattiin 1660-luvulla, jolloin pahasti kallistunut länsipääty suoristettiin, tuettiin ja katon paanutus uusittiin. Saman remontin yhteydessä kirkon saarnastuoli ja alttari uudistettiin. Pari vuosikymmentä myöhemmin kirkkoon rakennettiin lautalattia. Vielä 1600-luvun puolella sakastia ja kuoria muurattiin ja sakastiin joko rakennettiin kokonaan uusi ikkuna tai vanhaa suurennettiin. Kirkon lattian alle rakennettiin samalla vuosisadalla hautaholveja, joista kaksi löydettiin 1950-luvulla.²⁹

1700-luvun puolella kirkon muutokset koskivat 1600-luvun lopun penkkijärjestyksen muutoksia sekä tilanahtauden takia rakennettuja parvia. Vuonna 1806 kirkon alla olevat hautaholvit tyhjennettiin ja lattia rakennettiin kiinteäksi, kun lattian alle hautaaminen lopetettiin. Samaan aikaan lattiaa korotettiin. 1800-luvulla korotettiin seiniä ja alettiin suunnitella uuden kuorirakennuksen rakentamista. Kuorirakennus valmistui 1902. Samassa remontissa kirkon koko sisustus uudistettiin ja rakennettiin uusia lehtereitä. 1950-luvulla tehdyistä korjaustöistä huolimatta kirkon seinissä ja holveissa oli pahoja halkeamia jo

²⁷ Hiekkanen 2007, 84–87.

²⁸ Hiekkanen 2007, 87.

²⁹ Sjöberg 2018, 1–2.

seuraavalla vuosikymmenellä. 1972 valmistunut remontti olikin mittava ja sisälsi kirkon paalutuksen. Myös kirkon sisustus uusittiin ajalle tyypilliseen konstruktivismin henkeen.³⁰

Vaikka Liedon kirkko onkin ulkoisesti säilynyt melko hyvin keskiaikaisessa muodossa, erityisesti sisäosia on historian kuluessa muokattu moneen kertaan. 1900-luvun alussa otetuissa kuvissa näkyy kirkon yhdessä tasossa oleva puulattia. Alttarin paikka muuttui uuden kuoriosan myötä läheltä nykyistä paikkaa pikkukirkon päätyseinustalle. Uudistuksen myötä lahjoituksena saatu nykyinen alttaritaulu sijoitettiin takaseinälle, jossa se sijaitsee edelleen. Alttaritaulun on seurakunnalle lahjoittanut *Littoisten verkatehtaan* omistaja *Louis Schmidt* ja sen on maalannut *Eero Järnefelt*. Taulu on arvioitu poikkeuksellisen arvokkaaksi. Kirkkotilaan rakennetut sivuparvet toivat lisää istumatilaa, mutta samalla estivät tehokkaasti luonnonvalon pääsyn kirkkoon.

...ennen vuotta 1902

vuoden 1902 jälkeen....

Kuva 12. Vasemmanpuoleisessa kuvassa kirkkoon ei vielä ole rakennettu uutta kuoriosaa, "pikkukirkkoa" ja alttaritauluna on maalaus viimeisestä ehtoollisesta. Oikeanpuoleisessa kuvassa alttari on siirretty uuteen kuoriosaan ja etuosassa penkit on sijoitettu vastakkain. Lattia on puinen ja yhdessä tasossa. Kuva Liedon seurakunta.

³⁰ Sjöberg 2018, 2-3.

Kuva 13. Liedon kirkko vuoden 1902 jälkeen. Kirkon lisäosan rakentamisen myötä koko kirkon sisustus uudistettiin. Kuva Liedon seurakunta.

Hankesuunnitelmaa esitellessään *Jouko Sjöberg* kuvasi vuonna 1972 valmistuneen remontin olleen kirkon pelastustyö. Kirkon seinät olivat 1960-luvulla pahasti halkeilleet. Remontin yhteydessä tehtyjen paalutusten ansiosta kirkko on pysynyt rakenteellisesti hyvässä kunnossa eikä seinien kallistumisvaaraa ole.³¹

Viimeisimmässä remontissa Liedon kirkkoon tehty merkittävin muutos on kirkkosalin lattiataason laskeminen. Ilmeisesti tavoitteena on ollut kirkon avaruuden lisääminen. Seurakuntahallinnossa tuolloin mukana ollut *Jaakko Kailiala* muisteli, että korkeuden lisääminen nähtiin paremman akustiikan tuojana. Kirkkosalin lattiaan lähdettiin etsimään ”alkuperäistä” lattiatasoa. Käytännössä tällä voidaan ajatella tarkoitettavan aikaa, jolloin kirkkoon ei vielä ole haudattu vainajia. Kuorialueen kohdalla on kuitenkin 1600-luvulta säilyneitä hautaholveja, joiden takia kirkon lattiaa ei tuolloin katsottu mahdolliseksi laskea kuorialueen kohdalta.³² Hautaholvien olemassaolosta on ollut tieto 1950-luvulta, joten se ei ole voinut tulla yllätyksenä remontin teon yhteydessä. Lattian muuttaminen kahteen tasoon liittyy ajalle tyypilliseen käsitykseen kirkkotilan teologiasta. Alttarin merkitystä haluttiin korostaa korotuksella. *Sari Dhiman* väitöstutkimuksessa 1960-luvulta alkaen rakennetuista uusista kirkoista todetaan, että vasta 1990-luvulta alkaen kirkkojen alttaritilan korottaminen on vähentynyt.³³ Suorat alttarikaiteet puoliympyrän sijaan liittyvät varmasti osaltaan käytännöllisesti hautaan siunaamisen tarvitsemaan tilaan, mutta varmasti myös alttaritilan järjestämisestä vallitsevaan käsitykseen, jossa kehoitetaan tuomaan alttari lähemmäs seurakuntaa ja toteuttamaan alttarikaiteet keveinä, jotta vältetään väliseinän vaikutelma.³⁴

³¹ Sjöberg 22.11.2018 kirkkoillassa.

³² Sjöberg 22.11.2018 kirkkoillassa.

³³ Dhima 2008, 55.

³⁴ Dhima 2008, 26.

Koska jumalanpalveluselämä oli sanajumalanpalveluskeskeistä, portaiden tulo kirkkoon ei aiheuttanut samanlaista esteettömyyden haastetta kuin nykytilanteessa.

1970-luvun remontissa kiinteät penkit ja urkuparvi päätettiin säilyttää, joskin ne uudistettiin kokonaan. Näistä luopumisesta löytyy kuitenkin ehdotuksia. *Sjöberg* on löytänyt lausunnon kirkon penkeistä. Museoviraston edeltäjä *Muinaistieteellinen toimikunta* oli tuolloin suositellut seurakunnalle kiinteiden penkkien korvaamista irtotuoleilla. Suosituksista huolimatta päädyttiin kiinteisiin penkkeihin.

Vuoden 1972 remontin valmistumisen jälkeen Liedon kirkkoon ei ole tehty merkittäviä muutoksia. Kirkkotilaa hallitsee edelleen tumma liimapuu ja kulmikkaat muodot.

Kuva 14. Liedon kirkon kirkkosali nykyisessä asussaan. Kuva Outi Kvarnberg.

2.2. Hallinnon päätöksenteosta yhteiseksi matkaksi

Merkittävä osa tätä työtä on tarkastella sitä prosessia, jossa seurakuntalaiset eri tavoin ovat päässeet osallisiksi Liedon kirkon remontin suunnittelua. Liedon seurakunnan ”Yhdessä” – *Liedon seurakuntastrategia* hyväksyttiin 19.5.2016.³⁵ Seurakuntastrategiaa koostanut työryhmä piti tärkeänä, että strategian valmistuminen oli lähtölaukaus ja johdanto valmisteilla oleville seurakunnan kiinteistö-, henkilöstö- ja hallintosuunnitelmille.³⁶ Strategiassa

³⁵ LIITE 3.

³⁶ KV § 7/2016

painopisteinä on tilankäytön järjeistäminen, viestintä, paikallisuus ja saavutettavuus. Yhdessä toimimisesta sanotaan:

Me olemme Liedon seurakunta. Toimimme ja rukoilemme yhdessä, yhtenä seurakuntana. Teemme yhdessä itsemme näköistä seurakuntaelämää koko seurakunnan alueella. Työntekijät tukevat vapaaehtoisena toimimista. Seurakuntalaiset osallistuvat toiminnan kehittämiseen, suunnitteluun ja toteuttamiseen sekä antavat kykynsä käyttöön.

Liedon kirkon remonttia on suunniteltu pitkään. Vuodelle 2015 varattiin talousarviossa investointisuunnitelmassa kirkon remontin suunnittelurahaa.³⁷ Vuoden 2015 seurakuntaliitoksen yhteydessä kirkollisveroprocentin korotuksen yhtenä perusteluna oli kirkon remonttiin varautuminen. Kirkkoneuvoston pöytäkirjoista tulee näkyviin, että aluksi remontista puhuttiin teknisenä korjaustyönä, vaikkakin mittavana. Kirkkoneuvosto käsitteli kokouksessaan 6.5.2015 kirkon remonttia. Talouspäällikön laatimassa esittelytekstissä sanotaan:

*Kirkon korjaus on ajoitettu vuodelle 2016 -2017[syynä] erityisesti sähkölämmitysjärjestelmän komponenttien ikääntymisen aiheuttama riski. Vuosi 2017 on uskonpuhdistuksen merkkivuosi ja Suomen itsenäisyyden 100-vuotisjuhluvuosi, joten olisi hyvä jos kirkko saataisiin korjattua niin pian kuin mahdollista, jos mahdollista niin jo vuoden 2016 aikana.*³⁸

Kirkkoneuvosto päätti samassa kokouksessa perustaa *Liedon kirkon peruskorjaustoimikunnan*. Kirkkoneuvosto nimesi toimikuntaan talouspäällikön, kirkkoherran, seurakuntamestari *Elina Tupalan, Pentti Niemisen, Pertti Tenhusen, Martti Heikkilän, Seppo Mikkosen, Eliisa Lehden, Soili Leppäsen ja Leena Karvalan*.³⁹

Vuonna 2015 Liedon seurakuntaan liitettiin Tarvasjoen seurakunta ja tämä muutos vaikutti seurakunnan toimintaresurssien suuntautumiseen, uuden seurakuntaelämän rakentamiseen sekä Tarvasjoen akuuttien korjaustarpeiden tekemiseen. Myös molempien johtavien viranhaltijoiden vaihtuminen vaikutti hankkeen aikatauluun.

Liedon seurakunnan kirkkoneuvosto päätti kokouksessaan 9.6.2016 tilata Insinööritoimisto *Jouko Sjöbergiltä Liedon kirkon hankesuunnitelman*. Hankesuunnitelman sisällöksi määriteltiin myös perusselvityksiä yhteistyökumppaneiden avustuksella: 1. Selvitys vaihtoehtoisista lämmitysjärjestelmistä ja niiden kustannusvertailu 30 vuoden ajanjaksolla, 2. Sähköistytyn kuntoselvitys ja mahdolliset uusimistarpeet (selvitys led-valaistuksesta ja sen himmennuksista, vikavirtasuojaus, sähköpääkeskus), 3. Alustava valaistussuunnitelma (valaisimien sijainti ja määrä, turvavalistus ja poistumistieopasteet, 4. Selvitys enimmäishenkilömäärästä simulointimallien avulla) sekä 5. Muutosten vaatima mahdollinen arkeologinen perusselvitys. Hankesuunnitelman Suunnitteluajaksi määriteltiin tuolloin 1.9.2016–15.3.2017 välinen aika.⁴⁰

³⁷ Liedon seurakunnan talousarvio 2015, investointiosa.

³⁸ KN § 66/2015

³⁹ KN §66/2015. KN 108.4/2015 toimikunnan kokoonpanoa muutettiin alkuperäisestä tasa-arvolain perusteella.

⁴⁰ KN § 111/2016.

Alkuvuodesta 2017 pöytäkirjoista löytyy merkintä kirkon remontin siirtymisestä vuoden 2019 alkuun.⁴¹ Toukokuussa saman vuonna kirkkoneuvosto sai selvityksen remonttihankeeseen etenemisestä kirkkoherralta.⁴²

Kirkkoherran antamassa tilannekatsauksessa ilmenee, että kirkon remonttihankeeseen edistämiseen valittu työryhmä oli työskennellyt tutustumalla alueen kirkkoihin. Ryhmä oli myös tavannut kirkkohallituksen yliarkkitehti *Antti Pihkalan*. Työryhmä lakkautettiin seurakunnan siirryttyä vastuuryhmärakenteeseen ja jumalanpalveluselämän vastuuryhmän tehtäväksi tuli edistää kirkon remonttia ideoimalla. Selvityksestä käy ilmi, että hankesuunnitelman sisältöä oli päätetty laajentaa niin, että se sisältää myös lyhyen rakennushistoriallisen taustaselvityksen. Hankesuunnitelman ensimmäiset luonnokset oli luvattu kirkkoneuvostolle syksyllä 2017.

Lisäksi kirkkoherran tilannekatsauksessa kerrottiin jumalanpalveluselämän kouluttaja *Juhani Holman* johdolla marraskuussa 2016 järjestetystä illasta, jossa seurakuntalaiset pääsivät kuulemaan kirkon remontoinnin periaatteista. Pappien ja kanttorien kokouksissa oli käsitelty urkujen siirtämisestä tehtyjä selvityksiä ja seurakunnan edustaja oli käynyt tutustumassa Tukholman seurakuntien jumalanpalveluselämään *Santa Claran* ja *Katarinan* kirkoissa sekä *Hillsong Stockholm City* -seurakunnassa. Myös kirkkohallituksen asiantuntijoiden kanssa oli käyty keskusteluja kirkon remontista jumalanpalveluselämän monipuolisuuden näkökulmasta. Kirkkoneuvostolle kerrottiin edelleen, että kirkkoon on viety tilaisuuksia, jotka tavallisesti on järjestetty seurakuntatalolla, jotta remontin tarpeet tulisivat esille. Myös digiteknologian mahdollisuuksien käyttöä on pohdittu yhdessä Turun yliopiston kanssa. Kirkkoherra toi esille, että kirkkojen remontoiminen monipuolisen käytön näkökulmasta on kokonaiskirkollisesti ajankohtainen aihe ja Liedon kirkon remontti voisi toimia jonkinlaisena ”laboratoriona” kirkkohallituksen hankkeessa.

Kirkkoneuvosto päätti kokouksessaan 12.4.2018 tilata Hiljaisuuden Ystävät ry:ltä teologisen taustaselvityksen kirkkotilan remontin suunnittelun tueksi. Kirkkoneuvosto oli käsitellyt asiaa jo edellisen vuoden elokuussa, mutta palauttanut sen valmisteluun.⁴³ Kirkon remontin teologisen taustan selvittämisen merkityksellisyys ei vielä tuolloin ollut päättäjille selvinnyt, mutta myöhemmin päätökseen teologisen selvityksen tilaamisesta on oltu tyytyväisiä. Perusteluina teologisen selvityksen tarpeellisuudelle esittelytekstissä sanotaan:

Liedon kirkko on paikka seurakunnan jumalanpalveluselämää varten. Kirkkojärjestyksen mukaan kirkkoa saa käyttää vain sen pyhyyteen soveltuviin tarkoituksiin (KJ 14. luku, 2§).

Syksyn 2017 jälkeen kirkkotilan kehittämistä koskeva asia on edennyt seurakunnassa muun muassa niin, että seurakuntapastori Outi Tukia-Takala on päättänyt laatia ylempää pastoraalitutkintoa koskevan opinnäytetyön erityisesti toiminnallisia näkökohtia tarkastellen. Lisäksi Turun arkkihiippakunnan tuomiokapituli on kutsunut Liedon seurakunnan vuoden mittaiseen yhteistyöprojektiin, jonka aiheena on kirkkotilan

⁴¹ KN § 16/2017

⁴² KN § 89/2017

⁴³ KN § 134/2017. Kokous pidettiin 31.8.2017.

kehittäminen. Edellä mainitut projektit tukevat ja ylläpitävät tärkeällä tavalla keskustelua tulevaisuuden kirkkotilan kehittämistä.

Tuomiokapitulin yhteistyöprojektin aloitustapaamisessa todettiin, että prosessin kannalta on välttämätöntä hahmotella myös kirkkotilan kehittämisen teologisia lähtökohtia. Remontissa on kiinnitettävä erityistä huomiota kirkkotilan pyhyyden tunteeseen. Siksi suunnittelun ydinkysymys tiivistyy viime kädessä kysymykseen alttarin paikasta.

Suomalaisessa kirkollisessa kontekstissa Hiljaisuuden Ystävät ry:n tehtävänä on vaalia kristillistä spiritualiteettia ajassamme. Hiljaisuuden ystävillä on uuden toiminnanjohtajan teologisen ammattitaidon myötä erityinen valmius laatia kirkkotilaa koskeva teologinen taustaselvitys.⁴⁴

Teologinen taustaselvitys ja hankesuunnitelma valmistuivat molemmat syksyllä 2018.

Mika K T Pajusen selvityksen lähtökohtana on kirkkotilan olemassaolon merkitys nimenomaan jumalanpalvelustilana: ”Messua voi viettää ilman kirkkotilaa, mutta kirkkotilaa ei varsinaisesti ole ilman messua”. Teologinen selvitys Liedon keskiaikaisen kirkon symboleista lähtee ajatuksesta, että kirkkotila on Jumalan kohtaamisen paikka, jossa ilmentyvät temppelin, synagogan, kodin ja erämaan ominaisuudet.⁴⁵

Kokouksessaan 17.10.2018 kirkkoneuvosto päätti saattaa hankesuunnitelman ja sen eri pohjaratkaisut sekä teologisen taustaselvityksen kirkkovaltuuston tietoon, ja totesi, että avoin kirkkotilaseminaari pidetään 22.11.2018 klo 18. Lisäksi päätettiin esittää kirkkovaltuustolle, että *Mika KT Pajusen* teologisessa taustaselvityksessä esitetyt ehdotukset ja *Jouko Sjöbergin* vaihtoehto C.⁴⁶ Päätöstä edelsi kirkkoherran esittely, jossa hän totesi mm.:

Suunnitelmien etenemisen ja prosessin sujuvuuden vuoksi on olennaista, että myös kirkkovaltuusto antaa lausunnon kirkkotilan kehittämistä koskevista suuntalinjoista ja keskeisistä periaatteista. Kirkkotilaa koskevat konkreettiset ratkaisut tapahtuvat vasta arkkitehtien ja rakennesuunnittelijoiden tarkempien piirustusten ja suunnitelmien sekä museoviraston lausunnon pohjalta. Kirkon remonttia koskevat suunnitelmat käsitellään Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulissa ja lupaviranomaisena toimii Kirkkohallitus.⁴⁷

Kirkkoherran esittelytekstissä todettiin myös, että Liedon seurakunnassa on kirkkoremontin lisäksi ollut monia muita tiloihin liittyviä hankkeita, joiden kiireellisyys on mennyt kirkon remontoimisen ohi.

Liedon kirkkotilan remontti on viivästynyt, mutta samalla on järjestynyt aikaa ymmärtää millaisen murroksen keskellä kirkkotilojen osalta elämme. On saatu koko valtuustokausi aikaa jäsentää ajatuksia ja hahmottaa, millaista kirkkotilaa Liedossa tarvitaan.⁴⁸

⁴⁴ KN § 81.1/2018

⁴⁵ Pajunen 2018, 1.

⁴⁶ KN § 178/2018 ja LIITE 3.

⁴⁷ KN § 178/2018

⁴⁸ KN § 178/2018

Teologisia lähtökohtia käsittelevässä kirkkotilaseminaarissa 2.10.2018 suunnittelun keskeisiksi periaatteiksi otettiin harkittaviksi sisätilan järjestämistä koskevat näkökohdat:

- Altтари sijoitetaan ristin juurelle, *calvario*-ryhmän kohdalle.
- Kasteallas palautetaan alkuperäisen kastealtaan paikalle, itä-länsi-akselilla ja kirkon länsipuolelle.
- Saarnatuoli/lukupulpetti sijoitetaan kastepaikan yhteyteen, sen länsipuolelle.
- Lattian tasoero poistetaan.
- Siirrettävät penkit tai istuimet sekä muut kirkkotilan kalusteet (myös saarnatuoli/lukupulpetti ja kasteallas).
- Luonnonvalon maksimoiminen.
- Urkuperäisten poistaminen tai uudelleen muotoileminen.
- Urkujen sijoittaminen alttarin läheisyyteen, joko pohjois- tai eteläseinälle.
- Selvitetään ja arvioidaan digitaaliurkujen mahdollisuutta.
- Pikkukirkosta tehdään lasiseinällä erotettava kappelitila.
- Esteettömälle wc-tilalle etsitään eri ratkaisuja (kirkon takaosa, asehuone, kellotapuli, ulkopuolella oleva tila)
- Remontin yhteydessä arvioidaan myös kellotapulin tarjoamat lisämahdollisuudet kirkkotilaa koskevia ratkaisuja haettaessa.

Kirkkovaltuusto päätti yksimielisesti ottaa kirkkoneuvoston esittämät näkökohdat kirkon remontin suunnittelun pohja-ajatuksiksi.⁴⁹

Periaatteelliset päätökset ovat suunnittelun lähtökohtana, mutta kirkkotilaa koskevat konkreettiset ratkaisut tapahtuvat vasta arkkitehtien ja rakennesuunnittelijoiden tarkempien piirustusten ja suunnitelmien sekä Museoviraston lausunnon pohjalta.

2.3. Kokeiluja – mihin keskiaikainen kivikirkko taipuu?

Kirkkoneuvoston kokouspöytäkirjasta löytyy kirkon remontin suunnitteluun liittyvä koonti vuodelta 2017, jossa mainitaan, että kirkon remonttiin on valmistauduttu myös toiminnallisilla kokeiluilla. Tavoitteena on ollut tuoda kirkkoon sellaista toimintaa ja tapahtumia, jotka aiemmin on järjestetty seurakuntatalolla. Tämä tilojen monipuolisen käytön lisääminen on kirjattu myös seurakunnan strategiaan.

Kirkkotilan ja sen ympäristön monipuolinen käyttö ei ole lähivuosien keksintöä. Jo 1970-luvulla kirkkoherra *Erkki Marttinen* toi Saksasta idean motoristikirkosta. *Motoristikirkko* on järjestetty Liedossa vuosittain hyvin pitkään ja nykyisin se on mittava, tuhansia ihmisiä kokoava tapahtuma. Motoristikirkossa merkittävää on kirkon ulkoalueen ja kirkon sisätilan yhdistyminen jumalanpalveluksen vietossa. Pääosin messu toimitetaan pysäköintialueelle pystytetyltä lavalta, mutta ehtoollisen aikaan on mahdollisuus valita, haluaako vastaanottaa ehtoollisen ulkona vai kirkon sisällä. Kesken messun suuri osa osallistujista vaeltaakin

⁴⁹ KV § 34/2018

kirkkoon alttarille ehtoolliselle ja näin heidän kokemuksessaan yhdistyy oman pyörän penkki kirkonpenkkinä keskiaikaisen kirkon hartaaseen tunnelmaan.

Liedon kirkossa on vuodesta 2015 järjestetty erilaisia *keskustelu- ja kirjallisuusiltoja*, jotka aiemmin on tavattu järjestää seurakuntataloilla. Näissä tilaisuuksissa, kuten myös konserteissa ja esimerkiksi kirkkonäytelmissä kuorialueen korotus muodostaa näkyvyyttä lisäävän elementin.

Kerran kuussa Liedon kirkossa järjestetään *neulekirkkoja*. Neuleillan ideana on yhdistää yhteinen käsitöiden tekeminen ja illan päätteeksi vietettävä arki-illan ehtoollinen. Illoissa on erilaisia teemoja ja vierailijoita sekä aina mahdollisuus osallistua hyväntekeväisyystuotteiden tekemiseen. Tarjolla on yksinkertainen tarjoilu asehuoneessa. Neuleilloissa tila toimii myös kohtalaisen hyvin, mutta tarkkaa työtä tehdessä valaistuksen ongelmat korostuvat.

Vuonna 2016 kirkossa järjestettiin pääsiäisyön messu ja sen jälkeen nautittiin kirkossa *pääsiäisyön ateria*. Ruokapöytä oli valmiiksi katettuna messun ajan keskikäytävällä ja kuorialueen sivuille sekä pikkukirkkoon oli järjestetty pöytiä. Tästä lähtien Pääsiäisyön messua ja ateriaa on vietetty Liedon kirkoissa vuorovuosina kunkin kirkon tilanteeseen soveltaen. Seuraavan kerran Liedon kirkossa vietetään pääsiäisyötä vuonna 2019.

Yhteisellä aterialla ja kirkkokahveilla kirkon tasoerojen ongelmat korostuvat. Kirkkokahvien tarjoamiseen käytetty asehuone on kapea ja sinne on portaat. Tila ruuhkautuu helposti ja moni kokee vaikeaksi tarjoilun hakemisen, vaikka tätä on yritetty helpottaa esimerkiksi avustajien määrällä. Kahvittelu penkeissä peräkkäin herättää usein ihmiset toivomaan tilaa, jossa voisi kokoontua keskustelemaan ja vaihtamaan kuulumisia kiireettömämmin.

Liedon kirkossa on paljon pohdittu lapsiperheitä ja heidän kutsumistaan kirkkoon. Lasten leikkipaikka järjestettiin kuorialueelle vuonna 2017. Vuoden 2018 pääsiäisenä järjestetty perhemessu ja sen jälkeen tapahtunut *pääsiäismunajahti* sai runsaasti osallistujia. Kesällä tiekirkkoon houkuteltiin nuorempia tutustujia kirkonrottia etsimään ja tämä lisäsi merkittävästi tiekirkon osallistujamäärää. Myös *perhekerhoja* on pidetty välillä kirkossa, jotta voidaan kerätä kokemuksia kirkkotilan toimivuudesta lasten kanssa toimiessa. Kaikille Liedon alakouluille tarjottiin kuljetus reformaatioaiheiseen *näytelmäesitykseen* Liedon kirkossa syksyllä 2017. Näytelmän rinnalla tarjottiin vaihtoehtoinen ohjelma elämäkatsomustiedon ja muiden uskontokuntien edustajille Liedon kirkon kellotapulissa ja hautausmaalla.

Kahtena kesänä Liedon kirkon ulkotilaa eli pysäköintialuetta on myös elävöitetty toiminnalla. Suvi-illan hartauksien yhteydessä on tarjottu avoin ja *ilmainen kirpputoritila pysäköintialueella* ja samalla on pidetty vapaaehtoisvoimin kahvilaa.

Keväällä 2018 Liedon seurakunta aloitti yhdessä Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin kanssa vuoden kestävä kehittämissuunnitelman kirkkotilan monipuolisesta käytöstä. Keväällä hankkeen teemoiksi valikoituivat *kirkkokahvien vietto kirkossa* ja ehtoolliseen jakoon liittyvien kokeilujen tekeminen. Kirkkokahvien tarjoaminen joka pyhä kirkossa (ellei seurakuntatalolla ole jokin suurempi juhla) oli tarkoitus aloittaa syyskaudella, mutta jumalanpalvelusryhmät ottivat tavan käyttöön jo aiemmin.

Ehtoollisen jakamista päätettiin kokeilla niin, että ehtoollinen jaetaan kuorialueen portaiden alla seisten. Suunnitelman mukaan on hankittu apupöydät ehtoollispikareita varten ja

pyydetty museovirastolta lupa siirtää kokeilua varten pois penkkirivien etummaisiet penkit. Museovirasto suhtautui tähän muutostoiveeseen myönteisesti. Joulukuussa 2018 aloitettiin ehtoolliseen jakoon liittyvä kokeilu, joka jatkuu vuoden 2019 pääsiäiseen asti. Kokeilun tarkoituksena on antaa seurakuntalaisille mahdollisuus rauhassa tutustua ehtoollisen jakamisen erilaisiin käytäntöihin ja kerätä palautetta ja kokemuksia jumalanpalveluselämän erilaisista toteutuksista.

Kirkkotilan monipuolinen käyttö on tärkeässä roolissa kirkon remontin valmistelussa. Erilaisten kokeilujen kautta on saatu paljon lisää käytännön kokemusta kirkkotilan muutostarpeista. Erilaisten tapahtumien järjestäminen on myös vahvistanut kokemusta siitä, että kirkkotilan pyhyys ei vaarannu monipuolisesta käytöstä. Altтарin kunnioitus on tässä avainasemassa. Monipuolisen toiminnan tarkoituksena ei ole häivyttää kirkkotilan merkitystä kirkkotilana.

2.4. Osallistamisen askelmerkkejä

Liedon kirkon remontin suunnittelussa voidaan merkittävänä käännekohtana pitää reformaation merkkivuoden alussa marraskuussa 2016 pidettyä kaikille avointa Kirkkoilta, jossa tilaisuuden alustajana toimi Kirkon koulutuskeskuksen jumalanpalveluselämän kouluttaja *Juhani Holma*. Tähän iltaan liitettiin myös mahdollisuus antaa kirjallista palautetta kirkon remonttiin liittyen. Illan merkitys liittyy niin remontin käytännön suunnittelun lähtökohdan löytymiseen kuin asetelman muuttumiseen. Tähän mennessä enimmäkseen hallinnon päätöksissä mukana ollut remonttihanke avattiin seurakuntalaisille avoimen keskustelun asiaksi. Lisäksi tässä tilaisuudessa mukana ollut teologian emeritusprofessori *Jouko Martikainen* nosti puheenvuorossaan esiin kysymyksen altтарin paikasta ja esitteli perustelut sille, miksi sen tulisi sijaita *Calvario*-ryhmän alla. Kirkon remontti muuttui tekniikan pohtimisesta yhä vahvemmin altтарin paikan kautta määrittävän kirkkotilan pohtimiseksi.

Kirkkoillasta alkanut palautteen kerääminen on ollut käynnissä nyt kaksi vuotta. Palautteen keruun tuloksena on saatu lähes sata palautelomaketta. Vähintään yhtä tärkeää on ollut mahdollisuus antaa palautetta kasvatusten ja saada tavallisena lietolaisena ääni kuuluviin. Palautteen keruun lisäksi myös muuhun viestintään on kiinnitetty huomiota. Seurakuntalaisille on viestitty suunnitelmien etenemisestä esimerkiksi paikallislehden ja sosiaalisen median kautta. Syksyllä 2018 palautteita on kerätty myös aktiivisesti erilaisilta ryhmiltä. Erilaisia kirkkotilan remonttiin liittyviä tilaisuuksia on myös järjestetty säännöllisesti.

Liedon seurakunta järjesti seurakuntamatkan Lutherin jalanjäljille reformaation merkkivuoden alkaessa lokakuussa 2016. Tämä matka on osaltaan innostanut ideoimaan kirkkotilan muutoksia. Turun arkkihiippakunnan tuomiokapituli kutsui yhteisen kehittämishankkeen myötä Liedon seurakunnan edustajat esittelemään Liedon suunnitelmia ja monipuolista kirkon käyttöä. Tiedottaja *Johanna Hörkkö-Granö* ja seurakuntapastori *Outi Tukia-Takala* esittelivät aihetta arkkihiippakunnan kirkkoherroille ja viestijöille syyskuussa 2018. Tässä yhteydessä päätettiin toteuttaa Liedon kirkon remontin suunnittelusta video,

jossa erilaiset ihmiset kuvaavat omia ajatuksiaan ja toiveitaan. Videolla suntio *Elina Tupala* nostaa esiin paikallisuuden materiaalien hankinnassa:

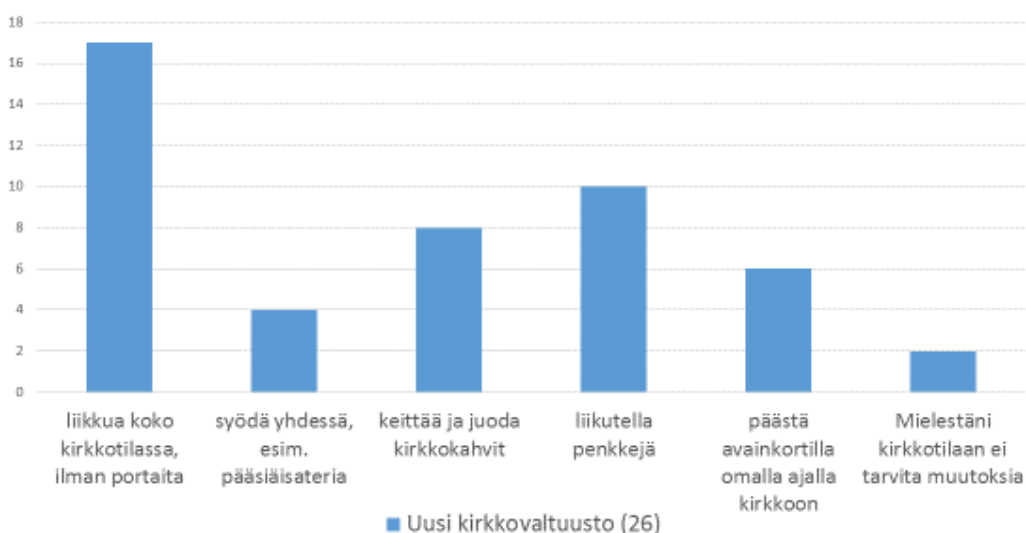
*Kirkko on rakennettu lietolaisin voimin ja tämän maaperän kivistä. Remontoidaanko yhdessä kirkko tuleville sukupolville? Lahjoittaisiko joku mailtaan alttarikiven? Ja vaikka koivuja penkkejä varten? Löytäisimmekö puusepän?*⁵⁰

Liedon kirkko – tulevaisuuden pyhä tila –video visualisoi Liedon kirkon remontiin liittyviä haaveita ja unelmia. Sen kautta moni on uudella tavalla hahmottanut kirkon ja sen ympäristön mahdollisuuksia.

Seurakuntavaalien 2018 teema *Minun kirkkoni* mahdollisti kirkon remontin liittämisen vaaliviestintään Liedossa. Ennakkoäänestysviikolla vaaliauton kuvituksena oli kuva mahdollisista kirkon remontin muutoksista. Kirkkoherran Risto Leppäsen kokemus vaalien aikaisesta mielialasta on positiivinen, uudistusta tukeva: ”Kirkosta toivotaan esteetöntä ja monikäyttöistä tilaa, sen tulisi olla kaikille avoin kirkko.”⁵¹

Kirkkovaltuustoon valituista 26/27 oli vastannut vaalikoneeseen. Vaalikoneeseen vastasi yhteensä 60 Liedossa ehdolla ollutta ehdokasta. Uuden kirkkovaltuuston yhtenä tärkeimpänä tehtävänä on toimintakaudellaan päättää kirkon remontista. Alla olevassa kaaviossa näkyy valituksi tulleiden mielestä keskeisimmät muutoksen tarpeet. Vaalikoneessa kysyttiin: ”Pitäisikö remontoitaessa valmistautua siihen, että kirkossa voisi entistä sujuvammin?” Vastausvaihtoehtoina oli niin kirkon muutoksia kuin toiminnallisuutta lisääviä vaihtoehtoja. Eniten kannatusta saivat kirkkotilaa eniten muuttavat vaihtoehdot: ”liikkua koko kirkkotilassa, ilman portaita” sekä ”liikutella penkkejä”.

Pitäisikö remontoitaessa valmistautua siihen, että kirkossa voisi entistä sujuvammin (valitse korkeintaan kaksi)

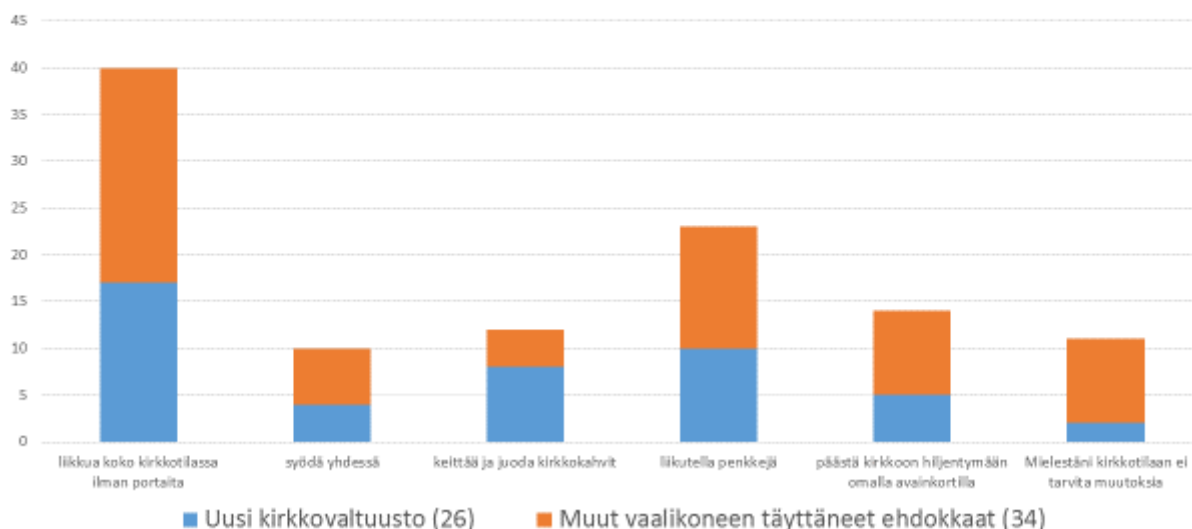

Kuva 15. Kirkkovaltuustoon 2019-2022 valittujen vastaukset.

⁵⁰ Tupala, Liedon kirkkovideo 2018.

⁵¹ Leppänen 2018a paikallislehti Turun Tienoon seurakuntaliitteessä 29.11.2018.

Pitäisikö remontoitaessa valmistautua siihen, että kirkossa voisi entistä sujuvammin (valitse korkeintaan kaksi)

Kuva 16. Kaikkien seurakuntavaalien 2018 vaalikoneeseen vastanneiden jakauma.

Vaalikoneessa ehdokkailla oli mahdollisuus halutessaan kommentoida omia valintojaan. Uuden valtuuston jäsenistä 14 (26 vastanneesta) oli lisännyt myös kommentin.

Liedon kirkko on ainutlaatuinen ja upea vanha kirkko! Mielestäni Lieto voisi olla edelläkävijä siinä, miten vanhaa ja pyhää kunnioittaen ja arvostaen kirkkotilasta saataisiin eläväinen, kaikille toimiva ja helposti lähestyttävä paikka. Suunnittelussa tulisi olla rohkeutta, mutta samanaikaisesti myös kunnioitusta vanhaa kohtaan.

Yllä oleva kommentti kuvastaa hyvin uuden kirkkovaltuuston jäsenten ajatuksia: vahva yhteinen näkemys on tasapainon löytäminen esteettömyyden ja historiallisuuden välillä. Kirkkotilasta toivotaan monikäyttöistä ja kutsuvaa. Vastauksissa näkyy myös ymmärrys kirkkotilan merkityksestä suhteessa muihin kiinteistöihin: ”Kirkkotila on viimeinen, josta luovutaan. Sitä pitäisi pystyä käyttämään monikäyttöisemmin unohtamatta kuitenkin, että se on pyhä tila.” Moni seurakuntavaaliehdokas on ollut mukana seurakuntahallinnossa jo aiemmin ja nähnyt suunnittelun etenemisen: ”Suunnittelu on kesken. Seurakuntalaisten mielipiteitä kartoitetaan. Muutoksia suunnitellaan, mutta mahdollisimman laajalla asiantuntija- ja maallikkomielipiteillä.[...] Muutoksia tarvitaan kun yhteiskunta muuttuu.” Yksittäisissä kommentteissa tuodaan esiin myös toiveita säilyttämisestä: yksi toivoo kiinteiden penkkien säilyttämistä, yksi toivoo perinteistä alttarikaarta kirkkoon sekä yksi on huolissaan istumapaikkojen riittävyydestä, jos muutoksia nykyiseen penkkijärjestykseen tehdään. Yksi vastannut muistuttaa myös rahasta: ”Kirkon muunneltavuus eri tarkoituksiin pitää olla johtoajatus. Kustannukset kuitenkin on pidettävä matalana.”

Paikallisten kysymysten laatimisen yhteydessä oli Liedossa toiveena, että vaalikoneen tehneiden vastauksia voitaisiin myös käyttää materiaalina tulevaisuuden suunnittelussa, kuten

edellisten vaalien jälkeen seurakuntastrategiaa laadittaessa. Valitettavasti uusi tietosuojasetus ei antanut mahdollisuutta tähän.⁵²

Kirkon remontin kalleus on tullut esille kirkon remontin etenemistä esitellessä. Liedon seurakunnan talouspäällikkö Markku Ilonen on näissä tilanteissa selvittänyt taloudellista suunnittelua. Lieto on kasvukunta, joten seurakunnan verotulokertymä on jo pitkään ollut hyvin suotuisa ja ylijäämäisiä vuosia on vielä odotettavissa. Seurakunnalle on kertynyt säästöjä ja kirkollisveron korottamisen avulla on myös suunnitelmallisesti varauduttu kirkon remonttiin. Rahoitusta on suunniteltu niin, että kaikkea ei rakenneta kerätyillä varoilla, jolloin seurakunnan vakavaraisuus säilyy. Talouspäällikkö on tähdentänyt, että kirkon remontti ei ole ensisijaisesti talous- tai kiinteistöasia, vaan lähtökohtana on koko ajan pidettävä seurakunnan tehtävä ja toiminta sekä ihmiset, kirkon käyttäjät.⁵³

Osallistamisen tärkein resurssi on aika. Jo kahdessa vuodessa huomaa eron ihmisten ajattelussa. Ihmiset myös itse tunnistavat tämän muutoksen. Kuten tulevaisuuskomitean raportissa todetaan, toimintakulttuurin muutoksessa korostuu kokeilemisen rohkeus. Kokeilukulttuurissa uskotaan, että kehitystä voidaan edistää missä tahansa organisaation osassa tehtävien kokeilujen kautta. Tässä ajattelussa myös epäonnistuminen on arvokas tulos, koska siitä voidaan oppia.⁵⁴ Mahdollisuus seurata ja osallistua keskusteluun on koettu hyvänä tapana edistää asiaa, joka on merkittävin hanke Liedossa pitkään aikaan ja johon liittyy paljon tunteita, pelkoja ja odotuksia. Kiireettömyys on ollut mahdollista, koska taustaselvityksiä tehdessä on tullut varmuus siitä, että remonttia ei tarvitse kiirehtiä tekniikan takia.

⁵² Hanna Piiran vastaus sähköpostitse 28.11.2018.

⁵³ Talouspäällikkö Markku Ilosen puheenvuoro kirkkoillassa 22.11.2018.

⁵⁴ Kirkon tulevaisuuskomitean mietintö 2016, 44.

3. Palautekyselyllä kerätyn aineiston analyysi

Seuraavassa analysoin Liedossa marraskuu 2016- marraskuu 2018 välisenä aikana seurakuntalaisilta kerättyjä palautevastauksia. Analyysin metodina käytetään aineistolähtöistä sisällönanalyysia.⁵⁵

Palautelomakkeessa ei kysytty taustatietoja. Vastaajalla on ollut mahdollisuus liittää lomakkeeseen yhteystietonsa, jos hän haluaa jatkossakin olla mukana edistämässä kirkon remonttia. Palauteiden sisällönanalyysissä vastaukset on kuitenkin jaoteltu numerokoodeilla erilliseksi aineistokokoelmaksi, jossa henkilöllisyydet eivät ole mukana. Tyhjiä palautelomakkeita on ollut esillä Liedon kirkossa ja se on ollut Liedon seurakunnan kotisivuilla. Syksyllä 2018 vastauksia on kerätty esimerkiksi Liedon seurakunnan perhekerhoryhmissä, isoskoulutuksessa ja yksittäisissä tilaisuuksissa sekä sosiaalisessa mediassa tiedottamalla. Marraskuu 2018 alkuun mennessä lomakkeita oli palautettu 99 kappaletta.

Lomakkeen sanamuodot ovat ajan kuluessa muuttuneet jonkin verran. Ensimmäiseen versioon on tehty muutos, jossa on eritelty erikseen kirkon muuttamisen kysymys ja lasten huomioiminen. Palautelomakkeen tavoitteena oli koota seurakuntalaispalautetta kirkon remontista ja muutokset on tehty, kun on haluttu saada eritellympää tietoa muutostarpeista. Koska tutkielmani kuvaa kehitysprosessi, arvioin, että muutos sanamuodossa ei vaikuta sisällön analyysin tulokseen. Palauteen keruun aikana remontin suunnitteluprosessi on edennyt niin seurakunnassa kuin ihmisten mielissä. Palautteissa ei kuitenkaan ole vastauspäivämäärää (lukuun ottamatta netin kautta annettuja palautteita), joten vastauksien sisällön vaikutuksia ei voida arvioida aikajanalla.

Palautelomakkeessa kysyttiin:

Minkälainen on minun kirkkoni?

Mikä kirkkotilassa on luovuttamatonta?

Mitä kirkossa voisin muuttaa (esimerkiksi lapsia ajatellen)?

Mitä haluaisin kirkkoon?

Miten kirkossa pitäisi huomioida lapset?

Muut terveiseni kirkon remontin suunnittelun pohjaksi.

Näitä kysymyksiä ei analysoida tässä tutkielmassa kysymys kerrallaan, vaan vastaukset muodostavat aineistokokonaisuuden, jota analysoidaan seuraavien apukysymysten avulla: 1. Millaisia tunteita ja kokemuksia nousee esiin kirkkoa ja sen remonttia ajatellessa? 2. Miten kuvataan kirkon pyhyyttä? 3. Miten vastauksissa tulee esiin paikallisuus ja kirkko osana arkea? ja 4. Millaisia konkreettisia esineistöön ja tilaan liittyviä ehdotuksia ja toiveita esitetään?

Apukysymykset muodostuivat aineistoa lukiessa Kirkon tulevaisuuskomitean kirkkotiloja koskevan kannanoton valossa, jossa kirkon monipuolinen käyttö voi liittyä niin toisten ihmisten kohtaamiseen, toimintaan osallistumiseen kuin pyhyyden kokemiseen. Vastauksissa voidaan erottaa käsitykset kirkon merkityksestä sekä käytännölliset toiveet kirkon

⁵⁵ Tuomi & Sarajärvi 2009, 108–113.

monikäyttöisyyden parantumisesta remontin myötä. Analyysin apuna olen käyttänyt *Sari Dhiman* väitöstutkimusta *Tila tilassa*, *Anne Birgitta Pessin* tapaustutkimusta ihmisten kokemuksista kirkosta Lahdessa sekä *Ninian Martin* mallia uskontojen ulottuvuuksista.

Ninian Smart käyttää seitsemän ulottuvuuden mallia kuvatessaan uskontoja ja uskomusjärjestelmiä eri aikoina. **Käytännön ja rituaalisella** ulottuvuudella tarkoitetaan uskonnon rituaalielämän muotoja, liturgiaa, saarnoja, mutta myös muunlaisia käyttäytymisen kaavoja, säännöllistä meditaatiota, rukouselämää. **Kokemuksen ja tunteen** ulottuvuudella tarkoitetaan uskonnon synnyttämiä tunnekokemuksia: pyhän kunnioitus, mielenrauha, ylitsevuotava rakkaus, ihmisessä heräävä sisäinen rauha, kiitollisuus armosta, toivon herääminen. Kokemus Jumalan läsnäolosta on herättää tunteen Jumalan toiseudesta: Jumala on samaan aikaan sekä rakastava ja armahtava että ”Toinen”, palvottava ja kunnioitettava. Uskonnollisten kokemusten muotoutumiseen ja ilmaisuun vaikuttavat rituaalien lisäksi useimmiten myös pyhä kertomus eli myytti. **Kertomusten ja myyttien** ulottuvuus kuvaa sitä, miten uskonnot periyttävät kertomuksiaan ja siten traditio elää ja jatkuu. Tähän ulottuvuuteen liittyy se, että monissa uskonnoissa tietyt dokumentit ymmärretään tosina kirjoituksina. **Opin ja filosofian** ulottuvuus vahvistaa kertomusten ulottuvuutta, pyrkii muodostamaan laajempia määritelmiä, jotka auttavat selviämään ympäröivän maailman muutoksista. **Etiikan ja säädösten** ulottuvuus kuvaa uskonnon vaikutusta siihen, miten kuuluu elää. *Smartin* mukaan kristinuskossa tämä tarkoittaa, että keskeinen eettinen asenne on rakkaus. Kristitty on osa yhteisöä, joka heijastaa Jumalan olemusta. **Yhteisöjen ja instituutioiden** ulottuvuus kuvaa sitä, millaisessa hahmossa traditio näyttäytyy ulospäin, miten uskonto toimii ihmisten keskuudessa. **Materiaalinen** ulottuvuus kuvaa uskonnon sosiologisen ja institutionaalisen ulottuvuuden saamaa aineellista ulkoasua eli esimerkiksi rakennuksia ja taidetta.⁵⁶

Analyysin ulkopuolelle jäävät lomakkeen toisella puolella olevaan piirroksen tehdyt huomiot.

3.1. Tunteet ja kokemukset vastauksissa

Palautteen keruun tarkoituksena on ollut kerätä seurakuntalaisten toiveita ja ajatuksia tulevasta kirkon remontista. Ensimmäisenä vastauksissa kiinnittää huomiota se, miten vastaajat ovat ymmärtäneet sana kirkko. Vaikka palautelomake koskee nimenomaan Liedon kirkon remonttia, vastaajat kuvaavat kirkkoa paitsi tilana ja paikkana myös kirkkoa yhteisönä ja seurakuntana ja tällöin korostuu kokemuksen ja tunteiden kuvaaminen: ”*Avoimuus ja suvaitsevaisuus ovat tärkeämpiä kuin seinät*”, ”*helppo tulla mukaan, kaikki huomioidaan*”, ”*Avoim ja monipuolinen. Uudistushaluinen, mutta perinteitä vaaliva (- sanoma!)*”. Kirkkoon halutaan ”*yhteisöllisyyttä, avoimuutta*” tai ”*viihtyisämpi tunnelma*” ja lapsien huomioimisen yhteydessä todetaan, että ”*sen [kirkon] ei pitäisi olla niin muodollinen paikka*” tai ”*Lapset olisivat tervetulleita. Asenne on tärkeintä.*”, ”*Puhe olisi lapsillekin sopivaa, ei liian monimutkaista*”. Vastauksissa annetaan myös ohjeita kirkkoon tuleville: ”*Lapset pitää opettaa kirkossa käyntiin*”, ”*Vanhemmat voisivat puhua lapsilleen ennen kuin tuovat heitä*

⁵⁶ Smart 1998, 14–23.

kirkkoon, miten kirkossa tulisi käyttäytyä, ettei siellä huudeta tai muuta”. Osassa vastauksissa yhdistyvät kirkko yhteisönä ja tilana tai vastauksesta ei selviä, kumpaa tarkoitetaan: ”Minun kirkkoni on moderni.”

Osa vastauksista nostaa esiin sisällön: Kirkossa tulisi muuttaa *”liian hartaat/vanhanaikainen näkemys”* tai *”paljonkin jos se olisi mahdollista. Eikö kirkko pitäisi olla hiljentymisen paikka?”* Vastauksista kuuluu siis kirkossa tapahtuvan toiminnan kriittistäkin arviointia.

Vastaajat liittivät usein vastaukseensa *Smartin* jaottelun mukaan etiikan ja säädösten ulottuvuuden: Kirkko merkitsee yhteisöä, joka olemuksellaan kuvastaa Jumalan olemusta, rakkautta ja armollisuutta. Kirkko nähdään kristillisen etiikan vahvistamisen paikkana. Ottaessaan ihmiset avoimesti ja turvallisesti vastaan, kirkkotila vahvistaa kokemusta siitä, että Jumala on rakkaus ja seurakunta on tämän rakkauden ilmentymä. Etiikan ulottuvuus liittyy yhteisöjen ja instituutioiden ulottuvuuteen toiveessa, että kirkko kutsuisi olemuksellaan avoimesti, olisi *”helppo tulla. Kaikki tervetulleita, myös ne, jotka ovat maailman murjomia.”*

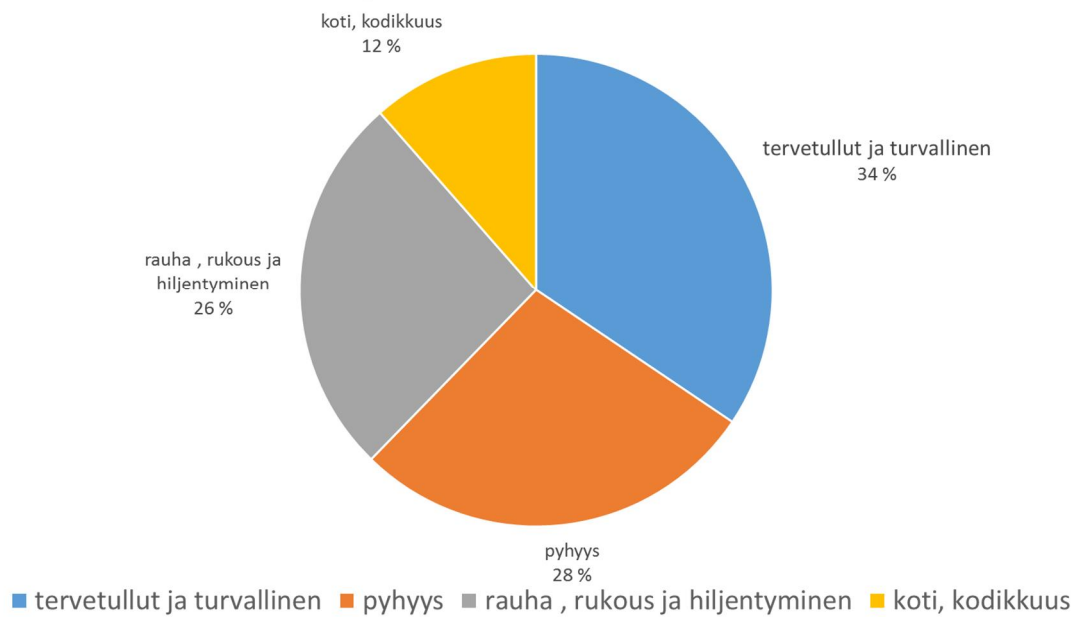
Smartin mallissa kokemuksen ja tunteen ulottuvuus tarkoittaa nimenomaan pyhän kohtaamisen aiheuttamaa uskonnollista kokemusta tai tunnetta. Se voi saada tekemään tiukkaa rajaa kirkkotilan käytölle: *”Kirkko kirkkona, ei vaihtoehtoja ohjelmalle, jossa ei ole vahva hengellinen sävy”*. Vastauksessa *”Ennen kaikkea kristityille. Paljon musiikkia ja konsertteja”* on mielenkiintoinen ristiriita. Lukija odottaa ehkä ensimmäisen osan perään muuta toivetta kuin konsertteja ja musiikkia, joka ei toimintana liity pelkästään uskonnolliseen yhteisöön. Vastaus voi kuitenkin kuvastaa julkisuudessa käytyä keskustelua siitä, millaisille yhteisöille tai eri uskontokunnille kirkon tiloja voidaan antaa käyttöön, jolloin vastaaja haluaa säilyttää kirkon kristittyjen tilana.

Kertomusten ja myyttien ulottuvuus löytyy myös vastauksista: *”[...] Lapsille paljon katseltavia maalauksia ja tauluja seinille. Raamatun tarinoita seinille! [...]”* Vastaaja yhdistää kirkkoon kertomusten ja myyttien ulottuvuuden ja etiikan ja säädösten ulottuvuuden. Kirkon tehtävänä on olla mukana opettamassa ja jatkamassa kertomusten periättämistä uusille sukupolville. Myös *Pajunen* viittaa tähän kuvatessaan kristillisen jumalanpalveluselämän perustana olevaa juutalaista perinnettä. Kirkon merkitys kotina liittyy siihen oikean elämäntavan ja uskonnollisen perinteen opettamisen paikkana.⁵⁷

Millaista kokemusta ja tunnelmaa kirkossa olemisessa kaivataan? Tunnelmaa kuvataan tervetulleeksi tuntemiseen ja turvallisuuteen (21 kertaa), pyhyteen (17 kertaa), rauhaan, rukoukseen ja hiljentymiseen (16 kertaa) sekä kotiin ja kodikkuuteen viitaten (7 kertaa). Näissä vastauksissa pyhyteen sekä rauhaan ja hiljentymiseen liittyy useimmiten kirkkotila. Kodikkuus liittyy sekä tunnelmaan että tilaan. Turva ja tervetulleeksi tunteminen kirkkoon yhteisönä. *”kodikas, turvallinen. Kuitenkin pyhä paikka että sinne on hyvä tulla”* ” *Jumalan kohtaamiseen keskittyttävä, kirkko on pyhä paikka, Jumala palvelee ihmisiä ja ihmiset Jumalaa”*.

⁵⁷ Pajunen 2018, 2.

Millaista kokemusta ja tunnelmaa kirkossa olemisessa kaivataan?

Kuva 17. Kaavio palautteen vastauksista.

Kaavio tekee kiinnostavalla tavalla näkyväksi kirkkotilaan liittyvät kodinomaisuuden ja pyhyiden odotukset. Kirkko näyttää olevan peili, jonka kautta kuvastuu omat pyhyiden ja toisaalta turvallisuuden odotukset.

Kokemukset ja tunteet kirkosta ja kirkkotilasta liittyvät ajatukseen kirkosta paitsi jumalanpalvelukseen tarkoitettuna tilana myös muun kohtaamisen paikkana. *Smartin* mukaan nykyiselle länsimaiselle uskonnollisuudelle on ominaista yksilöllisyyden korostuminen.⁵⁸ Myös Tulevaisuuskomitean mietinnössä tuodaan esiin tämä muutos ja sen vaikutus kirkon elämään. Palautevastauksissa näkyikin vahvasti tarve omaan tapaan kokea kirkko uskonnollisen kokemuksen paikkana ja tilana. Tämä tarve voidaan tunnistaa myös muissa ihmisissä ja silloin sitä kuvataan erilaisuuden hyväksymisenä ja tilan antamisena. Kirkkoon ei tulla vain vastaanottamaan opetusta tai kuulijaksi jumalanpalvelukseen, vaan omien yksilöllisten uskonnollisten ja yhteisöllisten tarpeiden täyttymiseksi.

3.2. Kirkon pyhyys

Mikä tekee tilasta pyhän? Vastauksissa kuvataan kirkon pyhyttä sanoilla *pyhä, pyhyys, Jumalan kohtaamispaikka, Herran huone, hartauden paikka, hengellinen tyyssija, rukouksen ja jumalanpalveluksen paikka, hiljentymisen tila, Jumalan läsnäolo, hengellisyys*. Kirkko pyhänä paikkana tulee vastauksissa esiin 26 kertaa. Pyhyiden kokemukseen liittyvät kokemukset tunnelmasta, joka vahvistaa pyhyiden kokemusta. Vastauksissa turvallisuus ja

⁵⁸ Smart 1998, 604.

tilan kauneus mainitaan kokemuksen edellytyksiksi. Jumalan kohtaamisen on oltava mahdollista ”peräpenkistä” tai ilman ”katsekontaktia muihin ihmisiin” ja luovuttamatonta on, että kirkko säilyy hiljentymisen tilana. Lapsien huomioimisen kohdassa tulee joissain vastauksissa (6 kertaa) esiin huoli lasten läsnäolon vaarantavan rauhaa ja siten oman hiljentymisen kokemuksen saamista: *”lapsille voisi pitää saarnan aikana pyhäkoulua”, ”Lapset tarvitsevat ehkä oman paikan, niin ettei se kuitenkaan saa olla häiriöksi liikaa toimituksissa”*. Vastauksissa ratkaisuksi nähdään opettaminen kirkossa oloon.

Muutamassa vastauksessa (4 kertaa) esitetään huoli siitä, että kirkon remontti ja monipuolistuva käyttö vaarantaa kirkon pyhyiden: *”Pidetään kirkko pyhänä paikkana ei olohuoneena”*.

Mikä on pyhää? Onko kokemus turvallisuudesta ja tervetulleeksi itsensä kokemisesta kokemus pyhästä? Mielestäni on, sillä vastauksissa, joissa puhutaan kodikkuudesta ja kaikkien mahdollisuudesta tulla puhutaan yhteisöstä, joka kutsuu luokseen ja ottaa mukaan, vaikka kokemusta ei sanoitetaakaan pyhyiden kokemuksena. Yhteisöön viittaavissa vastauksissa kirkko koetaan nimenomaan kohtaamispaikkana, jonne tullaan olemaan yhdessä ja kirkossa yhdessä oleminen liittyy kirkon ydintehtävään jumalanpalvelukseen kokoontuvana yhteisönä. Vastaukset vahvistavat kirkon tulevaisuuskomitean mietinnössä esitettyä kirkkotilan merkitystä.

3.3. Kirkko osana arkea ja paikallisuus

Mitä tarkoitetaan, kun analysoidaan vastauksia apukysymyksellä ”Miten vastauksissa tulee esiin paikallisuus ja kirkko osana arkea?” Anne Birgitta Pessi kirjoittaa Lahden kirkkoja käsittelevässä artikkelissaan, että kirkot ja niiden esineistö ja taide ovat osa kulttuurista perintöämme ja ympäristöämme ja niitä voidaan verrata kirjallisuuden klassikoihin. Samalla tavalla kuin kirjaklassikot kirkot ilmentävät sitä, mikä on kulttuurisessa ja kristillisessä perinteessä kestävä ja ihmisten omassa perspektiivissä kestävä.⁵⁹ Kirkoilla on merkitystä ulkoisina rakennuksina maamerkkeinä ja siihen liittyy jokaisen oma käsitys siitä, miltä kirkon esimerkiksi kuuluu näyttää tai miksi kirkon ei haluta muuttuvan. Oma ”kotikirkko” edustaa monille oikeanlaista kirkkoa, johon kiinnittyvät omat elämäkokemukset ja tärkeät riitit.

Kirkko osana arkea ja paikallisuutta liittyy uskonnon materiaaliseen ulottuvuuteen, siihen miten kirkko rakennuksena ilmentää instituutiota ja on kristillinen maamerkki. Voiko vastaus kuitenkin olla myös täysin vailla mitään uskonnon ulottuvuutta; voiko kirkkomaisemaa tutkailla vain esteettisestä näkökulmasta: Kirkko on *”arvokas, upea paikka Aurajoen mutkassa”*. Mielestäni kirkon ulkoista olemusta kuvaavista vastauksista ei voida päätellä, että ne ovat vailla uskonnon ulottuvuutta, varsinkin, kun kuvaus on annettu vastauksena kysymykseen: Millainen on minun kirkkoni?

Vastaajat kuvaavat ”minun kirkkoani” sanoilla kivikirkko, kivinen, komea, iso ja mahtava, vanha, kaunis: *”Kaunis. Tilaa käytetty järkevästi. Korkea katto”, ”tilana kaunis”*. Myös

⁵⁹ Pessi 2008, 351.

kirkon esineistö vaikuttaa kokemukseen kotikirkosta: *”harras tunnelma, ulkoiset puitteet tekevät tunnelman, kellon klonksutus”*.

Kirkossa luovuttamatonta on historia ja perinteisyys, *”Ne nätit seinät missä on noita oransseja ’palloristejä’ niistä ei saa luopua!!”* *”Sisätilojen pysyminen kiinteänä, se luo turvallisuuden tunteen, pyhyyden tunteen”*, *”Itse rakennus, arkkitehtuuri, taideteokset, laiva, alttari ja urut”*, *”Tunnelmallinen valaistus kruunuineen!”* Yksi vastaaja jopa sanoo, että *”kirkkorakennuksessa en [haluaisi muuttaa] mitään”*, ja muutamissa vastauksissa (6 kertaa) toivotaan, että remontti ei muuttaisi kirkkoa liikaa, historiaa unohtaen.

Vastauksissa minun kirkostani tulee esille myös eron tekeminen oman kirkon ja Liedon kirkon välille: *”Minun kirkkoni on saari Eljärvellä”* tai *”koristeellisempi kuin Liedon kirkko”*. Tällöin vastaaja on ajatellessaan omaa kirkkoaan lähtenyt luonnollisesti pohtimaan sitä paikkaa tai tilaa, jonka kokee omaksi kotikirkokseen.

Vaikka minun kirkkoani kuvataankin monissa vastauksissa pelkästään paikkana ja tilana *”Kivinen, komea”*, useimmiten vastauksissa yhdistyvät kirkon ulkomuoto ja kokemus yhteisöstä, jonka tila kirkkorakennus on; ihmisistä, jotka ovat kokoontuneet kirkkoon. Tulkitsen, että tämä liittyy siihen, että kirkko paikkana ja tilana ei ole erotettavissa yhteisöstä. Toisaalta tämä painotus voi johtua myös siitä, että ihmiset ovat vastauksissaan orientoituneet pohtimaan kirkon merkitystä omassa elämässään. Kirkon remontista palautetta antaessa voisi olettaa, että vastaukset olisivat enemmänkin painottuneet kuvaamaan kirkkoa rakennuksena. Vastauksissa kirkkoa ei nähdä museorakennuksena tai monumenttina, maamerkkinä. Palautteista näkyy vahvana kokemus siitä, että Liedon kirkko on ihmisten mielissä nimenomaan pyhä tila, seurakuntalaisten keskinäisen kohtaamisen paikka eli yhtä aikaa *Domus Dei* ja *Domus Ecclesiae*. Se on *”Herran huone. Harras rauhan ja ilon paikka. Lepoa sielulle”*, *”Pyhä paikka, Jumalan kohtaamisen paikka, hiljentymisen tila”*, *”Toivoisin kirkosta kaikille kuntalaisille avointa tapahtumapaikkaa, jossa tarjotaan arkea keventäviä hengellisiä elämyksiä”*.

3.4. Tilaan ja esineistöön liittyvät toiveet

Konkreettiset kirkon tiloihin ja esineistöön liittyvät toiveet ja ehdotukset voidaan jakaa kahteen osaan: kirkkotilaan sen jumalanpalvelusluonteen kautta kuuluvat tilat ja esineistö sekä tilan käytön ja osallistumisen parantamiseen liittyvät tilat ja esineet.

Sari Dhima jaottelee kirkon tilat ja esineistön seuraavasti: Kirkkotilalla tarkoitetaan kirkkosalia, jonka osana on alttaritila. Alttaritilan liturgiset kalusteet ovat alttari ja alttarikaide, saarnatuoli ja lukupulpetti, kastemalja. Muita alttaritilan elementtejä ovat liturgiset esineet (esim. kulkueristi ja -kulkuekynttilät, pääsiäiskynttilä), urut ja muut soittimet sekä muu esineistö, joka voidaan sijoittaa alttarialueelle (esim. lähetyskynttelikkö) ja kirkkotaide.⁶⁰

⁶⁰ Dhima 2008, 67-90.

Palautevastauksissa tulee alttaritilaan ja siihen liittyvän esineistön lisäksi runsaasti esille myös muita tiloja ja esineistöä sekä tekniikkaa: wc, keittiö, valaistus, äänentoisto, penkit, näkyvyys, lasten huomioiminen, esteettömyys.

Liturginen esineistö

Altteri mainitaan vastauksissa 47 kertaa (sis. ehtoollispöytä ja alttarikaiteet), useimmiten liittyen siihen, mikä on luovuttamatonta (32 kertaa): *”Kirkkotilassa altteri saisi olla keskeisellä paikalla, kastemalja myös”* *”Altteri aidot kynttilät. Kirkon tunnelma”*, *”altteri, ’pyhyys’ vaikka rento ja mukava ilmapiiri”* *”Altteri ja se, että altteri on aina itään päin!”* Kysymyksen Mitä voisin muuttaa? kohdassa puhutaan alttarin sijainnista, useimmiten suhteessa näkyvyyteen: *”Altteri keskemmälle”*, *”näkyvyys alttarille parempi”*, *”että kaikki näkisi alttarille”* *”ehtoollispöydän paikka”*, *”Lasten pitäisi nähdä, mitä alttarilla/saarnatuolissa tapahtuu. Muuten lapset eivät jaksa keskittyä”*. Yhdessä vastauksessa altteri liitetään kysymykseen, millainen minun kirkkoni on: *”sellainen, että kaikki ovat tervetulleita ja kaikille on tilaa, kenenkään ei tarvitse kokea olevansa häiriöksi (lapset, liikuntaesteiset jotka eivät esim. pääse polvistumaan alttarille)”*.

”Ehtoollispöytä puoliympyräksi kuten ennen oli, entinen paikka” kommentissa altteriin liitetään kiinteästi polvistumiskaiteet. Polvistumiskaiteet mainitaan vain 4 kertaa: *”Alttarikaidetta moitittu. Ehtoollisella on kuin estradilla”* *”Alttarikaide kaarevaksi”* *”Ehtoollis(pöytä) kaiteet puoliympyrän muotoon”*. Yksittäisissä vastauksissa sekä toivotaan polvistumisen mahdollisuutta että koetaan polvistuminen vaikeaksi. Näissä vastauksissa otetaan kantaa nykyiseen alttarikaiteeseen, jota selvästi vierastetaan, ja kaivataan puolikaaren muotoista alttarikaidetta.

Saarnatuoli ja lukupulpetti mainitaan vastauksissa verraten harvoin (8 kertaa). Saarnatuoli koetaan luovuttamattomaksi osaksi kirkkoa tai mainitaan lapsien huomioimisessa näkyvyyden kannalta. Lukupulpetti mainitaan kolmessa vastauksessa, joissa yhdessä se nähdään turhana, toisessa pohditaan sen nykyisen sijainnin hankaluutta ja kolmannessa sen paikkaa mietitään saarnatuolin tavoin näkyvyyden kannalta.

Kastemalja mainitaan vastauksissa vielä harvemmin kuin saarnatuoli, vain kaksi kertaa. Vastauksissa pohditaan sen sijoittamista *”pikkukirkkoon”*, josta voitaisiin tehdä kastekappeli. Toinen vastaaja taas näkee kastemaljan tulevaisuudessa keskeisemmässä paikassa suhteessa altteriin. Kastemaljaan liittyvien vastausten vähäisyys on ymmärrettävää, kun tarkastelee kirkon nykyistä sisustusta. Kastemalja ei ole näkyvissä kirkkotilassa muuten kuin kastetilaisuuksissa ja kastemaljan *”jalka”* on yksinkertainen puukoroke, jota ei kirkkotilassa myöskään muuna aikana huomaa.

Urut mainitaan (16 kertaa), kun pohditaan, mikä kirkossa on luovuttamatonta. Muuten (5 kertaa) vastaukset käsittelevät urkujen sijoittamista kirkkotilaan sekä niiden soittamiseen liittyviä kysymyksiä. Yksi vastaaja on sitä mieltä, että urkujen sijoittaminen alas kirkkosaliin on ongelmallinen tilankäytöllisesti, kahdessa vastauksessa koetaan, että urkujen sijainti parvella vaikuttaa hankalalta, kun jumalanpalveluksessa kanttori joutuu kulkemaan flyygelin ja urkuparven väliä. *Dhima* liittyy omassa tutkimuksessaan urkuihin alttaritilassa myös muut soittimet ja kuoron paikan. Yksi vastaaja pohtiikin nykyistä tilannetta kuorolaisen näkökulmasta, hän toivoo kuoroille luontevampaa paikkaa kirkkotilassa.

Altтарin lisäksi luovuttamattomana koetaan myös **kirkkotaide**. Taidetta kaivataan kirkkoon myös lisää: alkuperäisiä puupatsaita museoista takaisin Liedon kirkkoon, uutta taidetta, opetuksellista kuvitusta seinille. Vastauksissa mainittiin kirkkotaide yhteensä 42 kertaa. Useimmiten mainittiin erikseen Liedon kirkon alttaritaulu, jonka on maalannut *Eero Järnefelt*, sekä patsas Jeesuksesta ristillä, joka on keskiajalta säilynyt *Liedon mestarin* puuveistos.

Kirkkotilan koristaminen on tärkeä osa kirkkotilojen sisustusta. Käsityöt, taideteolliset tuotteet ja taideteokset ovat kirkon kaunistuksia, jotka samalla palvelevat jumalanpalveluselämää. Taiteen merkitys ei siis ole pelkästään esteettinen, vaan kauneuden vaaliminen ilmentää hengellisyyttä ja palvelee rukousta ja julistusta.⁶¹ Seurakuntalaispalautteiden taiteeseen liittyvien vastausten määrä vahvistaa, että kirkkotilan taide on merkittävä osa hengellisen kokemuksen syntymistä.

Muut kirkkotilaan ja esineistöön liittyvät käytännölliset toiveet

Liturgisen esineistön ja muun esineistön ja tilojen lisäksi **esteettömyys** nousee esiin muutostoiveissa. Vastauksista melko usein (17 kertaa) mainitaan esteettömyys, useimmiten yksinkertaisesti sanalla ”esteettömyys”, mutta myös tarkemmin ”*portaita, kynnyksiä vähemmän*” ”*Mataloittaa alttaritasoa*”, ”*kirkkoon tulo mahdollisimman esteetön*”, ”*lähtökohtana helppokulkuisuus*”. Yhdessä vastauksessa pohditaan esteettömyyttä:

Ainoa epäkohta, johon olen kiinnittänyt huomioni, on kirkkosalin ja kuori-osan lattioiden huomattava korkeusero. Hieman yllättävää, että niinkin myöhään, kuin 60- ja 70-lukujen vaihteessa on päädytty tuollaiseen ratkaisuun.

Liedon kirkon 1972 valmistuneessa remontissa tavoiteltiin lattiataason laskemista ns. keskiaikaiselle tasolle. Tämä ei onnistunut kuoriosan alta löytyneiden hautaholvien takia.⁶² *Sari Dhiman* väitöstutkimus 1960–90-luvuilla rakennetuista kirkoista ja niiden alttaritiloista valottaa ratkaisua toisesta näkökulmasta. Erityisesti 1970-luvulla rakennetuissa uusissa kirkoissa alttarialue oli korotettu useammalla portaalla.⁶³ Myös *Jouko Sjöberg* mainitsee hankesuunnitelmassaan, että Liedon kirkon edellinen remontti on suunniteltu konstruktivismin hengessä. Konstruktivismin periaatteiden mukaista ovat alttaritilan sijoittuminen kirkkosaliin, alttarin *versus populum* -käyttö sekä suorat alttarikaiteet ja yksinkertainen selkeä muoto kaikissa kalusteissa. Samoja piirteitä voidaan tunnistaa edellisen remontin aikaan valmistuneissa uusissa kirkoissa.

Kun edellistä remonttia tehtiin, jumalanpalveluselämä oli painottunut sanajumalanpalvelukseen ja ehtoollisjumalanpalveluksia vietettiin harvemmin. Vuoden 2000 jumalanpalvelusuudistuksen myötä ja messun vieton lisääntyessä Liedon kirkon alttaritilan portaat ovat muodostuneet käytännölliseksi ongelmaksi. Ongelmaa on yritetty helpottaa lisäämällä kaiteet saarnatuoliin ja sivuseinille, mutta kuten yksi vastaaja asian muotoilee: ”*Haluaisin, että etuosan ja salin portaat purettaisiin, tai niitä jäisi korkeintaan yksi. Ehtoollisella käynti on nykyisellään jännitysnäytelmä. Flyygeli on tukkinut yhden kaiteellisen*

⁶¹ Kotila 2008, 221–222.

⁶² Sjöberg 2018, 3.

⁶³ Dhima 2008, 97.

reitin.” Alttaritilan portaat eivät ole ainoa esteettömyysongelma Liedon kirkossa: ”Asehuoneesta kirkkosaliin on huonojalkaisten paha tulla.”

Esteettömyyden yhtenä osana voidaan nähdä myös **wc-tilojen puute**. Nykyisellään Liedon kirkossa ei ole lainkaan wc-tiloja, vaan lähin on huoltorakennuksessa. Palautteissa wc-tilat mainitaankin 22 vastauksessa. Vastauksissa pohditaan eniten sopivaa paikkaa ja tekniikkaa. Monissa vastauksissa pohdinta liittyy myös lasten huomioimiseen, toivotaan tilaa lastenhoidolle. Lisäksi myös sakastiin ehdotetaan wc-tilojen suunnittelua.

Kuuluvuus, valaistus ja näkyvyys ovat osa esteettömyyttä. Kirkon akustiikka vaikuttaa siihen, miten ihminen voi osallistua. Akustiikka mainitaan vastauksissa 8 kertaa: *”minun kirkkoni on sellainen, että siellä on hyvä kuuluvuus.”* Kolmilaivainen keskiaikainen rakennus tarkoittaa holveja kannattelevia pylväitä. Vastauksissa (20 kertaa) kommentoidaan pylväiden määrää ja istuimien sijoittelua pylväiden taakse. Ratkaisuksi ehdotetaan näyttöjä pylväisiin tai istumisen järjestämistä niin, että kukaan ei istu pylvään takana. Erityisesti lasten mahdollisuus nähdä ja seurata tapahtumia huolestuttaa ja siihen tarjotaan ratkaisuksi erilaisia lasten omia paikkoja.

Valaistusta kommentoidaan (19 kertaa) seuraavasti: Tunnelman luoja kynttilöitä, valoisuutta kaivataan lisää, samoin valojen muunneltavuutta. Valotekniikkaa ehdotetaan myös jumalanpalveluselämän osaksi: *”Liturgiset värit valojen avulla”*. Toisaalta muutamille kirkon kattokruunut ovat osa luovuttamatonta. Muutamissa vastauksissa ehdotetaan parven purkamista valon lisäämiseksi. Kirkon remontin suunnittelijoita rohkaistaan: *”Olkaa riittävän rohkeita. 70-luvun pimeys ei ole osa Liedon kirkon tunnelmaa, kun sen historiaan tarkastelee pidemmälle. Urkuparvi, joka piilottaa luonnonvalon ei kuulu Liedon kirkkoon.”*

Palautevastauksissa mainitaan **istuminen** 81 kertaa. Muutamille vastaajille (5 kertaa) istuminen kuuluu kohtaan luovuttamatonta: *”Kiinteät tukevat penkit = nykyiset”* kommentissa nykyinen penkkijärjestys nähdään hyvänä. Mutta luovuttamatonta kohdassa toivotaan myös *”mahdollisuus peräpenkin rauhaan”*, jolloin toive ei niinkään kohdistu nykyisen järjestyksen säilyttämiseen, vaan kirkon istumisjärjestelyn huomioivan myös mahdollisuuden etsiä omaan rauhaan.

Eniten istumista kirkossa pohditaan muutostarpeena. Vastaukset koskevat nykyisten penkkien sijoittelua sekä niiden mukavuutta, joihin molempiin toivotaan muutosta. Penkeistä toivotaan pehmeämpiä ja mukavampia. Lisäksi toivotaan, että niiden sijoittelu olisi muunneltavaa ja että niitä ei sijoitettaisi pylväiden taakse. Lasten huomioimisen kohdassa istuminen mainitaan 18 kertaa ja toivotaan sohvia tai säkkituoleja, mahdollisuutta istua tyynyillä sekä lapsille sopivia kalusteita.

Kirkkokahvila, yhteisöllisyys ja mahdollisuus jäädä tilaisuuksien jälkeen kohtaamaan ihmisiä konkretisoituu vastauksissa (10 kertaa) toiveeksi keittiöstä joko kirkossa tai vaihtoehtoisesti kellotapulin alakerrassa. Yhdessä vastauksessa toivotaan myös morsiushuonetta ja kesäkahvilaa kellotapuliin. Kellotapulin käytöstä on aikaisemman remontin yhteydessä laadittu suunnitelma, josta kuitenkin luovuttiin.

Palautekysymyksissä kysyttiin erikseen **lasten huomioimisesta**, joten vastausten määrä on runsas (89 kertaa). Yleisimmin lasten huomioimiseen ehdotetaan heille erikseen suunniteltua tilaa kirkkosalissa (32 kertaa). Liedon kirkkoon järjesteltiin lasten leikkitila vuonna 2017. Vastauksista ei voi päätellä, onko nykyinen järjestely tiedossa ja huomattu, mutta tulkiten,

että ennemminkin on kyse siitä, että lasten huomioiminen halutaan saada myös uudistettuun kirkkoon. Yksittäisissä vastauksissa nykyinen paikka koetaan liian näkyväksi tai kuuluvuuden kannalta huonoksi ja jotkut pohtivat, että erillinen leikkipaikka ei opeta lapsia olemaan kirkossa oikein: *”En kaipaa leikkipaikka. Lapsien tulee oppia istua kirkoissa ja ravintoloissa aloillaan.”* Vain yhdessä vastauksessa ehdotetaan äänieristettyä tilaa lapsille. Moni miettii lasten huomioimista nimenomaan muiden kirkossa olevien kannalta: että kuuluvuus säilyy. Lapsien huomioimiseen tarjotaankin ratkaisuksi leikkipaikan lisäksi erillisiä tapahtumia ja jumalanpalveluksia lapsiperheille tai pyhäkoulua saarnan ajaksi. Toisaalta vastauksissa pohditaan keinoja lasten mukana olemisen tukemiseen: *”lapsille paikat, joista näkee tapahtumia”, ”niin että näkevät hyvin alttarille ja mukava pappi[...]”* Yhden vastaajan mielestä *”Lapset pitää nostaa koko suunnittelun etusijalle. Heille ja heidän lapsilleen kirkkotilaa remontoidaan”*.

3.5. Pohdinta

Olen analysoinut sisällönanalyysin metodilla seurakuntalaisilta kerättyä palautetta kirkon remontin suunnittelusta. Apukysymysten avulla on voitu erottaa vastauksista kirkon merkitystä tunteiden ja kokemuksen, pyhyiden ja arkisen elämän näkökulmista. Lisäksi seurakuntalaisilta on palautteiden kautta saatu runsaasti ehdotuksia ja toiveita siitä, miten Liedon kirkon remonti voisi parantaa kirkkotilan monipuolista käyttöä. Seurakuntalaispalautteen voi nähdä tukevan kirkkovaltuustossakin esitettyä remontin lähtökohtaa, jossa yhdistyvät kirkon historiallisuuden, keskiaikaisen ja varhaisten vaiheiden, säilyttäminen ja nykypäivän esteettömyyden ja monikäyttöisyyden odotukset.

Vertaan seurakuntalaispalautetta *Mika K T Pajusen* teologisen selvityksen huomioihin kirkkotilasta ja sen keskeisistä symboleista.

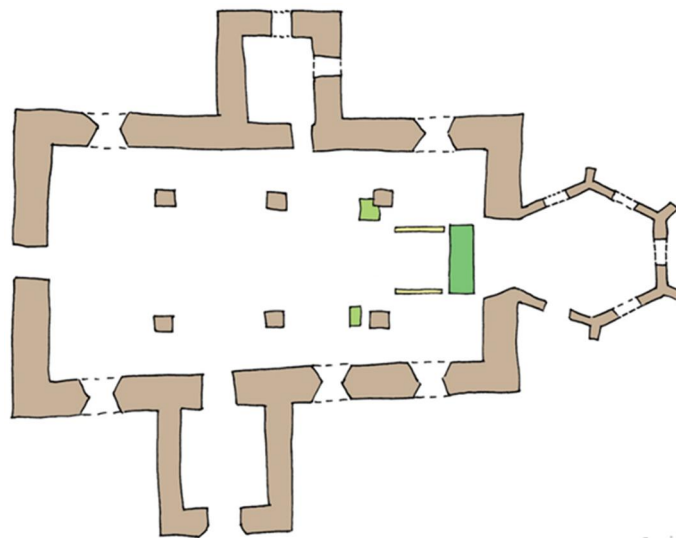
Suuri osa seurakuntalaisten kirkkoa koskevista toiveista liittyy historiallisen esineistön ja keskiaikaisten rakenteiden säilyttämiseen, mikä sinänsä vahvistaa, että Liedon kirkon arvokkuudesta vallitsee hyvin yksimielinen näkemys. Myös muutoksen toiveita on paljon ja niissä lähtökohtana on useimmiten koko tilan yhtenäinen lattiakorkeus sekä tekniikan saattaminen nykypäivän vaatimukset täyttäväksi. Tällaisessa tilassa on mahdollista toteuttaa monipuolista jumalanpalveluselämää ja muuta seurakunnan kokoavaa toimintaa sekä tarjota mahdollisuus pyhyiden kokemiseen ja hiljentymiseen. Valaistuksen ja audiovisuaalisen tekniikan ja pääosin muunneltavan kalustuksen avulla kirkkotilan nykyiset osallisuuden haasteet on mahdollista poistaa.

Palautevastauksissa korostuu alttarin merkitys kirkkotilassa. Erityisen tärkeänä nähdään, että jumalanpalvelukseen osallistuvan on mahdollista nähdä alttarille. Kirkkotila nähdään nimenomaan jumalanpalveluselämän paikkana ja tilana, eikä tätä haluta vähentää tai sivuuttaa. Seurakuntalaisten vastauksissa kirkkotilaa kuvataan pyhyiden ja rauhan, mutta toisaalta kodinomaisuuden ja oman tilan tarpeen kautta. Kaivataan turvallisuutta, jossa jokainen voi kokea Jumalan läsnäolon omista lähtökohdistaan ja tarpeistaan käsin.

Pajusen selvityksessä kuvataan, miten alttarin merkitys Jumalan läsnäolon keskeisenä symbolina kehittyi kodeissa ja marttyyrien haudoilla vietetyn ehtoollisen myötä. Altтари on yhtä aikaa pöytä ja hauta ja tämä kehitys näkyy myös nykyisen alttarin arkkumaisessa muodossa. Myös *Jouko Martikainen* on omassa pohdinnassaan tuonut esiin alttaripöydän merkityksen yhtä aikaa liiton arkkuna, Kristuksen hautana, Herran pöytänä ehtoollisessa ja toivonut tulevankin alttaripöydän voivan sisältää nämä kolme tehtävää.⁶⁴ Kirkon perussymbolit ovat muodostuneet keskeisten tehtävien ympärille: messun vietto, kaste ja kasteopetus tarvitsevat toteutuakseen kirkkotilaan alttarin, veden eli kastemaljan ja pyhien kirjoitusten lukemisen ja siihen liittyvän opettamisen paikan eli saarnastuolin. Kirkkotilan symboliikka kertoo ja vahvistaa uskoa myös varsinaisen jumalanpalveluskäytön ulkopuolella.⁶⁵

Pajusen huomioidut näkyvät palautevastauksissa myös käänteisesti erityisesti kasteen ja kasteopetuksen näkymättömyytenä. Kun kasteen sakramentin näkyvä symboli eli kastemalja ja siinä jatkuvasti oleva vesi eivät ole näkyvissä kirkkotilassa, kasteen merkitys kirkon ja seurakunnan olemassaolon perussymbolina ohenee. Tämän vuoksi *Pajusen* ehdotuksessa oleva kastemaljan keskeinen sijainti ja kiinteä side alttariin ja saarnastuoliin on erityisen merkityksellistä huomioida suunnittelussa.⁶⁶ Kasteen teologian vahvistaminen visuaalisin keinoin kirkkotilassa auttaa myös vahvistamaan kasteopetusta kirkossa.

Pajusen selvitys sisältää konkreettisen ehdotuksen Liedon kirkon sisätilan uudesta järjestyksestä, jossa keskeiset symbolit ja istumajärjestyksen suunta korostavat osallisuutta. *Pajusen* laatimista havainnekuvista ensimmäinen kuvaa nykyistä järjestystä (kuva 18) ja toinen (kuva 19) *Pajusen* ehdotusta uudesta elliptisestä järjestyksestä.

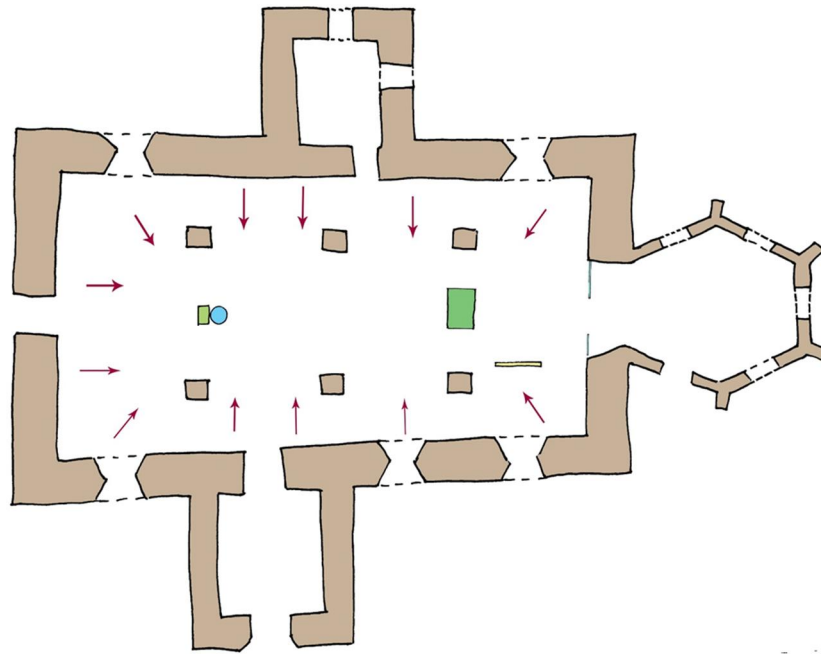

Kuva 18. Kuva kirkon nykyisestä järjestyksestä, jossa alttari sijaitsee kuorialueella lähellä lisäosan kulkua ja alttarikaiteenmuodostavat kaksi erillistä suoraa polvistumiskaidetta. Saarnatuoli ja lukupulpetti on sijoitettu ensimmäisen pylväsparin läheisyyteen. Kuva Mika K T Pajunen.

⁶⁴ Martikainen 2016, 1.

⁶⁵ Pajunen 2018, 3-4.

⁶⁶ Pajunen 2018, 11.

Kuva 19. Mika K T Pajusen ehdotus kirkkotilan järjestyksestä remontin jälkeen. Uudessa järjestyksessä alttari on siirretty ensimmäisten pylväiden väliin, saarnatuoli ja kastemalja kolmannen pylväsparin väliin. Liikuteltava polvistumiskaide voidaan tilanteen mukaan siirtää. Nuolet osoittavat istumisen suuntaa. Kuva Mika K T Pajunen.

Pajunen kuvailee nykyisen penkkijärjestyksen muodostumista ihmisten hallinnan näkökulmasta. Penkkien tarkoituksena on vahvistaa ”hurskasta hiljaisuutta”, istumajärjestyksen tavoitteena on ollut varmistaa seurakuntalaisten näkeminen ja kuuleminen, ei niinkään vahvistaa heidän osallistumista.⁶⁷ Liedon kirkon nykytilanne ei mahdollista edes näkemistä ja kuulemistä ja tämä tulee palautevastauksissa selvästi esille. Kirkkoon tulijalle ei enää riitä, että hän saapuu kirkkoon olemaan vastaanottaja, penkissä istuja, vaan hän kaipaa osallisuuden kokemusta. Oman osallisuuden kokemus liitetään palautevastauksissa vahvasti yhteisöllisyyden kokemukseen. Kirkon penkkien muuttaminen siirrettäviksi ei ole uusi ajatus Liedon kirkon kohdalla, kuten jo edellä on mainittu (ks. luku 2.1.).

Kaikenlaisten ihmisten osallisuuden toive näkyy vahvasti palautevastauksissa. Esteettömyyden vaatimus ei ole vain lainsäädännöllinen uusien tilojen rakentamisen lähtökohta, vaan paljon syvällisempi ja monimuotoisempi tasavertaisuuden näky. Se liittyy paitsi kirkkotilan järjestämiseen kaikille helpoksi olla ja kulkea, wc-tilojen järjestämiseen, mutta myös siihen, miten ihminen kokee olevansa tasavertainen ja arvokas osa seurakuntaa. Tällöin toive liittyy myös jumalanpalveluksen viettoon ja siihen liittyvään symboliikkaan. Yhtenä esimerkkinä tästä on alttaria ympäröivän kaiteen merkitys. Fyysisen esteettömyyden rajoitteen lisäksi siihen liittyy symbolisen rajan merkitys. Vaikka kaide on pitkään ollut osa alttaritilan sisustusta, sen alkuperäinen merkitys kuoriaidan korvaajana on muistettava. Pajunen kysyykin, haluammeko edelleen korostaa alttaria kaikkein pyhimpänä ja pappien mahdollisuutta mennä sinne, mihin tavallinen seurakuntalainen ei voi tulla.⁶⁸ Liturgisesti

⁶⁷ Pajunen 2018, 7.

⁶⁸ Pajunen 2018, 12-13.

ajateltuna alttarille johtava kulku tulee olla avoin eikä kaide saa erottaa seurakuntaa alttarista, Kristuksen läsnäolon symbolista.⁶⁹

Pajunen kysyy selvityksessään:

*Millaista jumalanpalvelusta Liedossa halutaan tänään viettää? Halutaanko kirkkotilaan ja siellä vietettävään jumalanpalvelukseen kodin lämpöä, temppelin palvontaa, synagogan opetusta ja erämaan viipyilevää vetäytymistä? Voiko sama tila tarjota mahdollisuuden näihin kaikkiin seurakuntalaisten tarpeisiin?”*⁷⁰

Seurakuntalaispalautteessa korostuu kokemuksellisuus, tunteet ja yksilöllisyyden huomioiminen. Näiden puolien vahvistaminen ja kehittäminen ei sinänsä vaadi kirkon remontointia, vaan liittyvät seurakunnan elämään ja sen monimuotoisuuteen. Vastauksissa näkyy myös tyytyväisyyttä nykyiseen tilanteeseen nimenomaan sisällön näkökulmasta. Ihmiset kokevat tulevansa kuulluiksi ja nähdyiksi. Vastausten arvo on paitsi kirkon remontin suunnittelussa myös ihmisten kokemuksissa seurakunnan elämästä kirkossa. Ne antavat ikkunoita nähdä, millaisia suuntia kirkkotilan monipuolisessa käytössä on tulevaisuudessa mahdollista kokeilla. *Lundin tulevaisuusprojektissa* yhden kirkon kohdalla on tehty päätös muokata kirkkotila toimimaan jumalanpalveluselämän lisäksi myös taiteen tilana. Ratkaisu on syntynyt alueen asukkaille tehdyn kyselytutkimuksen perusteella. Liedossa saaduissa palautteissa voidaan nähdä samansuuntaista toivetta kirkon monipuolisen käytön lisäämisestä myös selkeästi kulttuuripainotteiseen sisältöön, vaikka osassa vastauksissa arastellaankin kirkon käytön laajenemista muuhun kuin hengellisen ohjelman suuntaan. Yhä monipuolisemman käytön vahvuutena on kirkon kulttuuriperinnearvon vahvistuminen ja kirkon näkeminen kaikkien lietolaisten omana tilana.

⁶⁹ Mattila 2008, 252.

⁷⁰ Pajunen 2018, 11.

4. Ehdotus kirkkotilan monipuolisesta käytöstä Liedon kirkossa

Liedon kirkon remontin suunnittelun tueksi kerätyn palautteen ja tilattujen selvitysten valossa olen pohtinut kirkkotilan muutoksen tarpeita monipuolisen käytön parantamiseksi. Koska *Mika K T Pajunen* on tehnyt perustellun ehdotuksen kirkon uudesta jumalanpalvelustilan järjestyksestä ja hankesuunnitelma palvelee teknisten korjausten suunnittelua, ehdotukseni keskittyy pohtimaan kirkkotilaa ja kirkon ympäristöä käytön ja monipuolisuuden näkökulmista. Ehdotuksessani painottuvat kirkkotilan kokeminen yhtä aikaa pyhänä ja kodikkaana. Tämä odotus nousi esille palautevastauksissa. Samaa on sanoittanut kirkkoherra Risto Leppänen kirkkotilavideoossa: ”*Kirkon remontin edessä kysytään, miten kirkkotila voisi olla vielä paremmin ihmisten koti. Etsitään kodinomaisuutta kirkkoon. Ja sitten toisaalta halutaan pysyvyyttä ja pyhyyttä, halutaan, että kirkko olisi ajaton Jumalan huone.*”⁷¹

Näihin odotuksiin on haettu vaikutteita tässä tutkielmassa esitellyistä esimerkeistä maailmalta, erityisesti *Celia Cookin* johtamasta projektista *Little Bealingsin All Saints Church*.

Kuten olen todennut, itselläni on vahva tunneside Liedon kirkkoon ja sitä myötä myös remonttiin ja monipuoliseen käyttöön. Siksi aloitan oman ehdotukseni esittelyn kirjoituksella, joka kuvaa omassa mielessäni hahmottunutta kuvaa uudistetusta Liedon kirkosta ja sinne astuvan ihmisen tunteita ja kokemuksia.

4.1. Kirkko kutsuu hiljentymään ja palvelemaan

Astun kirkkoon lietolaisittain tuttuun tapaan asehuoneen kautta, jossa jumalanpalvelusryhmäläinen toivottaa minut tervetulleeksi. Jeesuksen äidistä Mariasta tehty vanha veistos hymyilee seinäkomerossa. Pylväiden rajaamaa pyhää tietä pitkin sisään kävellessä katse etsii pelastuksen ja Jumalan rakkauden merkkejä: kastemaljassa kimmeltää kirkas vesi, alttaripöydän kynttilät lepattavat hiljaa ja sen yläpuolella kaikille lietolaisille rakas veistosasetelma muistuttaa Kristuksen uhrirakkaudesta. Alttaritaulun lempeä syntistä naista puolustava Jeesus muistuttaa, että jokainen on tervetullut. Ennen kuin etsin istumapaikan, voin sytyttää tuohuksen ja asettaa sen pylvään vieressä olevaan hiekka-astiaan rukouksen merkiksi.

Kirkkosalin istuimet on järjestelty ellipsin muotoon ja tilaa on myös muunlaiselle olemiselle: seisomapaikkoja selkävaivaisille. Pylväiden suojissa on tuoleja hänelle, joka ei jaksaa katsekontaktia. Yksi etsii paikan, jossa hän voi polvistua rukoukseen. Lapsiperheen pienimmät odottavat jo

⁷¹ Leppänen, Liedon kirkkovieo 2018.

kirkkoleikkejä: on hauskaa, kun lastenalttarin sähkökynttilät syttyvät liekkiä painamalla.

Kun kaikki valitsevat itselle hyvältä tuntuvan paikan, kirkkosaliin laskeutuu ystävällinen rauha. Ei täydellinen hiljaisuus, sillä ilmassa on juuri sopivasti elämän ääntä ja silti kaikki kuulevat hyvin. Yhteiseen lauluun pääsee helposti mukaan, kun kanttori soittaa urkuja seurakunnan joukossa. Messua on valmistellut ja toteuttaa iso joukko ihmisiä. He nousevat omalta paikaltaan lukemaan, rukoilemaan, puhumaan, kattamaan ehtoollispöytää ja jakamaan ehtoollista. Saarnan lopulla lapsi juoksee keskikäytävää päällään leikkipaikasta löytynyt alba, ja pappi pyytää häntä kanssaan kattamaan ehtoollispöytää. Pieni istahtaa odottamaan tärkeää tehtävää. Ehtoolliselle meneminen on mutkatonta. Ottaa vain pikarin pöydältä ja kävelee jonon jatkona alttarille ja ehtoollisen saatuaan palaa paikalleen. Joskus tuntuu tärkeältä saada polvistua ja silloin voi mennä alttarin sivulla olevalle polvistumispenkille ja nauttia ehtoollisen siellä. Jumalanpalveluksessa on tilaa olla monella tavalla.

Messun jälkeen juodaan kahvit. Väki istuu pikkukirkon pöytien ympärillä juttelemassa. Jumalanpalvelusryhmäläiset ja työntekijät kulkevat tervehtimässä ihmisiä ja auttavat tarjoilujen hakemisessa. On helppo ottaa hihasta, jos on mielessä jotain murhetta. Tänään muistan käydä lainaamassa kotilukemiseksi kirjan, josta kuulin kirkon kirjallisuusillassa. Kirjahyllyn vieressä on numero, johon voi laittaa viestin lainauksesta. Ja vielä ennen kuin lähdän, voi kahvikuppia keittiöön palauttaessa poiketa vessassa.

Viikollakin voi tulla. Yhdessä järjestetään tuolit, kun pidetään palaveria tai katsotaan kuvia, jotka heijastetaan pikkukirkon välioviin. Kirkossa on mahtava pitää muskaria, koska kaiku on niin upea. Kirkko on auki joka päivä, ohi kulkiessa voi piipahtaa hetkeksi hiljentymään. Diakonikin tekee usein töitään kirkossa ja pitää samalla ovia auki. Kirkkoon on myös helppo kokoontua isolla porukalla, koska tilaa on paljon. On hienoa, että tehtiinpä kirkossa mitä hyvänsä, alttarilla palaa aina kynttilät. Ollaan kirkossa, ollaan yhdessä seurakunnan kodissa, Jumalan huoneessa.

Kerroinko jo mitä ulkona voi tehdä? Vaikka ei ole hautoja hoidettavana, kirkkomaalla on rauhoittavaa kävellä. Rinne joen rantaan on jyrkkä, mutta onneksi käytäviä on paljon ja siellä on penkkejä levähtämistä varten. Rantaan on rakennettu hiljentymispaikaksi pieni katos, jossa kirkon vanhat lasiruudut palvelevat uudessa käytössä.

Parasta on, että kaikkialle pääsee myös pyörätuolia käyttävä ystäväni. Kirkko on kuin tehty meille. Ja niinhän se onkin. Suunniteltu palvelemaan kaikenlaisia ihmisiä, jotka kaipaavat pyhyttä, rauhaa, Jumalan läsnäoloa tai ihmisten läheisyyttä, turvaa ja iloa. Apua seurakunnalta, lepopaikkaa. Kirkko on aina ollut ylpeyden aihe meille, onhan se komeaa, että meillä on keskiaikainen kivikirkko. Mutta onpa nyt hienoa, kun ihmiset saapuessaan hämmästyvät kirkon uutta valoisuutta. Ihan kuin se olisi kasvanut korkeutta ja kokoa, kun lattian punaisten kirkkotiilien tilalla on tasainen vaalea

kivilattia ja kalusteetkin ovat vaihtuneet vaaleammiksi ja sirommiksi, vähän kuin vanhoja aikoja muistellen.

4.2. Esteetön ja turvallinen kirkko

Miten edellä oleva kertomus olisi totta eikä vain mielikuvituksen tuotetta?

Esteettömyys on ehkä tärkein kirkkotilan muuttamiseen liittyvä vaatimus. Kuten *Sjöberg* hankesuunnitelmassa toteaa, esteettömyyden vaatimukset löytyvät nykyisin lainsäädännöstä eikä niitä voida sivuuttaa.⁷² Monissa kirkoissa on uudistusten yhteydessä ratkaistu esteettömyys tuomalla alttari keskemälle ja jättämällä vanha kuorialue portaineen ennalleen (esim. *Vårfrukyrkan*). Liedossa tämä ratkaisu ei kuitenkaan toimi. Lähes puolet kirkkotilasta jäisi edelleen vain osan saavutettavaksi eikä esimerkiksi pikkukirkon tilaa voitaisi hyödyntää monipuolisesti.

Nykyinen monien portaiden kirkko vaikeuttaa kirkon käyttöä lukemattomilla tavoilla. Remontin keskeisenä tavoitteena on siksi pidettävä, että koko kirkkosalin lattia saadaan samaan tasoon. Miten tämä ratkaistaan, kun tasoja tällä hetkellä on kolme: asehuoneen, kirkkosalin ja kuorialueen tasot.

Hankesuunnitelman laatineen *Jouko Sjöbergin* mukaan lattia saadaan yhteen tasoon vain nostamalla kirkkosalin lattia kuoriosan tasolle, koska kuorialueen alla olevat hautaholvit ja rakenteet estävät kuorin lattian laskemisen. Oma asiantuntemukseni ei riitä arvioimaan tätä lausuntoa, mutta mielestäni on tärkeää tutkia mahdollisuutta laskea kuorin ja pikkukirkon lattiatasoa. Toisaalta pitää harkita, kuinka paljon resursseja kannattaa käyttää huonetilan korkeuden maksimointiin. Lattia ei ole kovin pitkään ollut niin alhaalla kuin se nyt on kirkkosalissa, koska kirkon käyttäminen hautaamiseen on muokannut lattiatasoa tarpeen mukaan vuosisatojen kuluessa. Korkeuden tuntuun ja avaruuteen vaikuttaa myös esimerkiksi lattiamateriaalin muutos tummasta tiilestä vaaleaksi kiveksi ja kalustus sekä urkuparven poistuminen tai keventyminen.

Lattiaratkaisuissa on huomioitava paitsi esteettömyys ja esteettisyys, myös monikäyttöisyyden tuoma tarve liikutella kirkon kalustusta. Lattiamateriaaliksi olisi hyvä valita sileä ja tasaiseksi saumattu kivilattia. Puulattia vaatisi suojakseen mattoja, jotka taas vaikuttavat esteettömyyteen ja matoista huolimatta lattiaa pitäisi huoltaa useammin kuin kivipintaa.

Lattiatason korkeus määrittelee asehuoneen, päätyoven ja sakastin oven kulkujen suunnittelun. Asehuoneen kautta kulkeminen on kirkon historiallisesti kehittynyt pääkulku ja tätä puoltaa myös kirkon suunta suhteessa kulkuun pysäköintipaikalta ja hautausmaan portista. Päätyoven kulkuun vaikuttaa hautajaissaaton asettamat vaatimukset oviaukon koolle ja helppokulkuisuudelle. *Jouko Sjöbergin* mukaan pääoven korkeuden muuttaminen on

⁷² Sjöberg, 2018, 2.

mahdollista, koska oven korkeus on 1972 valmistuneessa remontissa laskettu. Johonkin kulkuun jää joka tapauksessa porrasaskelmia. On pohdittava, missä kohtaa lattian eritasoisuus vaikuttaa vähiten kirkon monipuoliseen käyttöön ja esteettömyyteen. Sakastin portaat voisivat olla tässä kohtaa käytännöllisin vaihtoehto.

Asehuoneen järjestämisessä on erityisesti huomioitava tilan arvo ja merkitys tervetuloa toivottavana tilana. Vanhojen seinien peittämistä tulee välttää. Ehdotan, että asehuoneen oikealla puolella olevaan seinäsyvennykseen tehdään suojalasi ja sinne sijoitetaan jokin historiallisesti merkittävä esine, esimerkiksi kuoripylvään syvennykseen sijoitettu veistos. Syvennys valaistaan kauniisti. Asehuoneessa kiinnitetään huomiota esitteiden ja ajankohtaistiedotteiden esillepanoon. Asehuoneeseen on hyvä hankkia ilmoitustauluna toimiva älynäyttö sekä naulakkotilaa.

4.3. Erilaisten ihmisten huomioiminen kirkkotilassa

Kirkkotilan toimivuuden ja monikäyttöisyyden syntyminen vaativat perusasioista huolehtimista, jotta kaikki näkevät, kuulevat ja voivat liikkua tilassa turvallisesti. Palautevastauksissa nousee esille myös kodinomaisuuden kaipuu. Kotoisuus ei ole pelkästään tilakysymys, vaan syntyy sisällöistä ja niiden toteuttamista yhdessä, mutta kotoisuutta voidaan vahvistaa myös tilaratkaisuilla.

Nykyinen lasten leikkitila on sijoitettu kuoriosan pohjoisseinustalle aivan saarnatuolin ja alttarin vierelle. Vaikka kyseessä on väliaikainen ja kevein hankinnoin rakennettu tila ja paikkakin on valikoitunut aika pikaisella arvioinnilla, tila toimii hyvin sijainniltaan ja toiminnoiltaan. Tätä kokemusta vahvistaa kirkossa järjestetyissä lastentapahtumissa ja perhemessuissa saatu palaute ja seurakuntalaisten palautevastaukset. Tuolien avulla rajatussa tilassa pehmeällä matolla on turvallista lapsen leikkiä ja samalla aikuinen pystyy osallistumaan jumalanpalvelukseen ja ehtoollisellekin on lyhyt matka. Tilaa on kuitenkin vaikea huomata kirkkoon tullessa, joten siirtäminen esimerkiksi eteläseinustalle voisi helpottaa löytämistä.

Lapsille tarkoitetun tilan yhteyttä jumalanpalvelukseen voidaan vahvistaa kalustuksella. Esimerkiksi Ruotsissa on tavallista, että leikkitilaa kutsutaan nimillä *Barnens kor* tai *barnens kapell* eli lasten kuori tai lasten kappeli ja näiden tilojen kalustukseen kuuluu lapsille mitoitettu alttarikaluste, josta löytyy lasten käyttöön jumalanpalveluksen esineistöä. On pohdittava, vahvistaako lasten tilan järjestäminen lasten osallisuutta vai siirtääkö se lapsia erilleen, pois tieltä. Kirkkotilan monipuolisen käytön näkökulmasta kirkkoon on hyvä järjestää tilaa leluille. Tilan sijoittamisessa ja kalustamisessa tärkeintä on vahvistaa osallisuutta eikä esimerkiksi sijoittaa lasten leikkivälineitä pikkukirkon ovien taakse tai rakentaa sen ympärille näköesteitä.

Miten koko kirkkotilassa huomioidaan erilaiset osallistujat? *Little Bealingsin* yhteisöllisen ajattelun hengessä Liedon kirkossa voisi lasten leikkitilan lisäksi olla tila, jossa istuimina

toimivat tyynyt tai mukavammat istuimet. Tämä tila voisi samalla toimia pienenä kirjastona, josta olisi mahdollista lainata myös kotiin luettavaa. Erityistä hiljentymistä kaipaaville on hyvä järjestää rauhallinen paikka kirkkotilaan ja tarjota käyttöön esimerkiksi polvistumisjakkaroita. Tilassa voisi olla myös rukousalttari, johon voisi mahdollisesti sijoittaa jonkun vanhoista puuveistoksista. Erilaisten tilojen rakentamisella kirkkosaliin saadaan myös järjestettyä tiloja, joissa kuuluvuus on erityisen hyvä. Erilaisia kalusteita käyttämällä voidaan vaikuttaa myös kaikuisuuteen. Valaistuksella voidaan muokata tunnelmaa kirkossa. Samalla kirkkoon muodostuisi valmiiksi tiloja, joissa on luontevaa kokoontua kirjallisuudeltaan tai perhekerhoon eikä kalustusta tarvitsisi koko ajan olla siirtelemässä.

Kirkon remontin tavoitteena on lisätä kirkon monipuolista käyttöä ja mahdollisuuksia. Silloin kirkkoa on ajateltava myös jumalanpalveluselämän ulkopuolelta. Miten vahvistaa kirkkoa aidosti kaikkien lietolaisten tilana? Miten madaltaa kynnystä kokea, että on tervetullut kirkkoon omana itsenään? Yhtenä ratkaisuna on lisätä kirkon aukioloa myös silloin, kun kirkossa ei ole järjestettyä toimintaa. Seurakuntavaalien vaalikoneessa kysyttiin, halutaanko kirkkoon mahdollisuus tulla omalla ajalla hiljentymään esimerkiksi sähköisen avainkortin avulla. Millaisia muita mahdollisuuksia on pitää kirkkoa auki päivittäin? Tämä pohdinta liittyy tulevaisuuskomitean mietinnön huomioihin, joissa kannustetaan lisäämään seurakuntalaisten osuutta toiminnan suunnittelussa ja toteuttamisessa. Liedon seurakunnan Littoisten kirkossa on vuoden 2019 alusta alkamassa projekti yhteisöllisyyden lisäämisestä. Tämän projektin myötä saadaan koko seurakunnalle arvokasta kokemusta kirkkotilan monipuolisen käytön mahdollisuuksista.

Kirkkotilaa voi tarkastella myös palvelun näkökulmasta. Kirkko on useimmiten helpoin tunnistaa seurakunnan tilaksi. Apua ja tukea kaipaava suuntaa kulkunsa kirkkoon toivoen, että siellä kohtaisi ystävällisyyttä ja halua auttaa. Monissa suurkaupungeissa kirkot avataan asunnottomien yösijaksi. Millaisia tarpeita Liedossa löytyy, ja miten kirkko voisi yhä vahvemmin olla lähimmäisen rakkauden ja keskinäisen palvelemisen keskuksena? Näitä kysymyksiä on myös tärkeä kysyä, kun suunnitellaan kirkon tulevaa käyttöä.

4.4. Kirkon kalustus ja taide

Miten kirkko säilyy pyhänä ja kirkon näköisenä, tätä miettii moni vastaaja. Mielestäni tämä ei ole ongelma Liedon kirkon remonttia suunnitellessa. Katon, seinien ja pylväiden säilyminen muuttumattomina maalauksineen, säilyttävät kirkossa sitä historiallisuutta, joka palautteissa nähtiin luovuttamattomana.

Kirkon ainoa kiinteä liturginen kaluste olisi alttaripöytä *Calvario*-ryhmän alapuolella. Altтарin toteutuksessa on tärkeää, että muotoilu ja materiaalit korostavat altтарin pysyvyyttä ja merkitystä, esimerkiksi arkkumallinen paikallisesta kivistä valmistettu alttaripöytä voisi olla tällainen. Saarnatuoli/lukupulpetti sekä kastemalja voitaisiin tarvittaessa siirtää kumpikin

oman pylväänsä viereen keskikäytävällä. Alttarin ja kastemaljan yhteyttä on tärkeää vahvistaa materiaalivalinnoilla, vaikka kastemalja siirrettävänä olisikin kevytrakenteisempi.

Palautevastauksissa tärkeänä nähtiin muutos kirkon istumisjärjestelyihin. *Pajusen elliptinen malli* messun perusasetelmasta vastaa mielestäni erinomaisesti toiveisiin. Olisiko mahdollista löytää suunnittelija, joka muotoilisi kirkkoon istuinmallin, jossa olisi hyvä istua ja puumateriaali toistaisi keskiaikaisten puuveistosten sävyjä. Muut liturgiset kalusteet (saarnatuoli, polvistumiskaide, kynttiläpöytä ja apupöydät ehtoollisen viettoa varten) voisivat väritykseltään ja muotokieleltään yhdistää alttarin ja kastemaljan sekä istuimien visuaalista ilmettä.

Monissa vastauksissa Liedon kirkon vanhat puuveistokset nähdään merkityksellisinä ja niitä toivotaan lisää kirkkoon. Turun linnan kokoelmiin kuuluvat veistokset ovat osa Liedon ja koko kirkon historiaa. Kirkkotilan remontoiminen monikäyttöiseksi ja samalla veistosten lisääminen tuovat joitain haasteita. Liedon kirkosta ei ole säilynyt tietoa veistosten sijoittelusta katolisella ajalla. Nykyinen pleksillä suojattu syvennys kuoriosan pylväässä pitäisi uudistaa kauniimmaksi ja syvennys voitaisiin ottaa, kuten *Pajunen* ehdottaa, todennäköiseen historialliseen käyttöön eli siunattujen ehtoollisaineiden säilyttämiseen, ja veistos siirtää esimerkiksi asehuoneessa olevaan syvennykseen.

Vartenotettava mahdollisuus veistosten saamiseen kirkkoon on näyttelytilan järjestäminen esimerkiksi kesäaikaan. Museoiden kanssa yhteistyössä rakennettu näyttely voisi veistosten kautta kuvata Liedon mestarin tuotantoa ja keskiaikaista kirkkotaidetta. Tämä toisi kirkkoon myös kaivattua monipuolista kulttuuriohjelmaa.

4.5. Pikkukirkosta kirkkokahvila

Liedon kirkon remonttiin valmistautuminen elää ja uusia ideoita kehittyy jatkuvasti. Pikkukirkko on vähitellen alkanut muodostua sopivimmaksi paikaksi kahvinkeitolle ja kirkkokahvien tarjoamiselle. Pikkukirkon peruskalustuksena olisi taittopöydistä muodostuvat pöytäryhmät, jotka voivat laajeta myös kirkkosalin puolelle ja jotka suurissa tilaisuuksissa voidaan korvata istuinriveillä. Kahvilatilan tarpeisiin riittää keittiökalustus, jossa on vesipiste ja tilaa säilyttää astioita ja tarjoiluja sekä astianpesukone ja jääkaappi. Tilaa tarvitaan myös kahvilapöytien ja lisätuolien säilyttämiseen. Kalustuksessa on otettava huomioon näkymä kirkkosaliin.

Pikkukirkon uusi käyttö edellyttää alttaritaulun huolellisen suojaamisen suunnittelua. On pohdittava, riittääkö siihen suojaava erottaminen esimerkiksi kaiteella vai täytyykö taulu peittää esimerkiksi suojalasilla.

WC-tilojen saaminen kirkkotilaan voidaan nähdä ehdottomana edellytyksenä esteettömyyden näkökulmasta. Niiden puuttuminen voi olla myös esteenä osallisuudelle.⁷³ WC-tilojen

⁷³ Pajunen 2018, 14.

sijoittamista on pohdittu niin kellotapuliin kuin asehuoneeseen kuin kirkkosalin takaosaan. Kirkkotilassa ei oikein tunnu löytyvän luontevaa sijaintia, joka ei olisi liian keskeisellä paikalla tai jossa esteettömyys toteutuisi. Näistä lähtökohdista on syntynyt ajatus rakentaa wc-tiloja varten lisäosa. 1900-luvun alussa rakennetun pikkukirkon pohjoispuolelle sijoitettuna tila voitaisiin rakentaa nykyiset mitoitusvaatimukset täyttäväksi. Kulku tilaan olisi pikkukirkon vasemman puoleisen ikkunan kohdalta. Tässä ratkaisussa keittiötilan ja wc:n vaatimat uudet vesi- ja viemäri-liitokset sijaitsisivat lähellä toisiaan ja lisäksi pysyvämpi muutos tehtäisiin kirkon uusimpaan osaan eikä keskiaikaisiin rakenteisiin tarvitsisi koskea. Lisäosan pohjoispuolella ei myöskään ole hautoja. Pikkukirkon kirkkokahvilan monikäyttöisyys lisääntyisi, kun samassa tilassa olisi myös wc-tila.

Pikkukirkon kirkkokahvila voisi tukea myös kirkon pihatapahtumia sekä toimituksia. Yhä useammin hautaan siunaamisia järjestetään myös Liedossa niin, että omaiset eivät erikseen järjestä muistotilaisuutta. Muusta kirkkosalista erotettavissa olevaan kahvilaan voisi kuitenkin jäädä saattoväellä hetkeksi istumaan ja kahvitkin voi keittää, vaikka tuntio järjestelisikin seuraavaa tilaisuutta kirkkosalin puolella. Myös kastejuhliin ja esimerkiksi toimituskeskusteluihin saataisiin näin yksi lisätila.

4.6. Kirkon ympäristön monipuolisen käytön lisääminen

Liedon kirkkoa ympäröi hautausmaa ja sen ympärillä tilaa rajaa Aurajoki, Kirkkotie ja pysäköintialue sekä vanhasta koulusta tehty päiväkot.

Miten kirkon ympäristön monipuolista käyttöä voisi lisätä? Lundin hiippakunnan ekokirkko-projekti *Virken* kirkossa antaa näkökulmia, jotka eivät sinänsä ole rakentamista tai suuria muutoksia vaativia, vaan enemmän ympäristön näkemistä myös hiljentymisen ja kokoontumisen tilana. On tärkeää vahvistaa Liedon kirkon lähiympäristön merkitystä osana lietolaisten ulkoilu- ja virkistyskäyttöä. Kulku pitkin Aurajoen ranta-aluetta myös kirkon ja hautausmaan kohdalla tulisi toteuttaa niin, että se olisi osa kunnan ulkoilutilasuunnitelmia. Joen ranta on erityisen kaunis juuri kirkon ja hautausmaan kohdalla, koska maisemassa yhdistyvät upea luonto ja hiljaa virtaava vesi sekä kauniisti hoidettu hautausmaa levähtämään kutsuvine penkkeineen ja harmaakivikirkko, joka nousee joelta päin katsottaessa korkeuksiin. Vainajien huoneen viereltä on kulku Aurajoen suvantokohtaan, joka on aiemmin toiminut uimapaikkana. Myös tämän paikan käyttöä olisi hyvä kehittää yhdessä Liedon kunnan kanssa.

Virken kirkon pihalle on luotu tiloja kasvien ja kevyiden rakenteiden avulla. Jos esimerkiksi pikkukirkon ikkunosta yksi poistetaan wc:n sisäänkäynnin tekemiseksi, voisiko vanhoja ikkunaruutuja käyttää kirkon ympäristöön rakennettavan hiljentymistilan rakentamisessa?

Kirkon pysäköintialue tarvitaan pysäköintiin, mutta myös sitä voisi muokata monin tavoin viihtyisämmäksi. Motoristikirkon aikana ihmisiä hakeutuu varjoon kirkkotien puoleiselle aidan reunalle, isot puut ja pehmeä nurmikko sekä harmaakivinen aita muodostavat

rauhallisen ja viihtyisän tilan. Olisiko pysäköintialueen puolelle mahdollista saada samaa tunnelmaa? Voisiko aidan kulmaukseen rakentaa pienen kesäkahvila-alueen, joka palvelisi kesätapahtumissa? Remontin yhteydessä on hyvä pohtia myös Virken projektin tavoitteita, aurinkoenergian hyväksikäyttöä, sähkölatauspisteiden asentamista pysäköintipaikalle.

Liedon kirkko sijaitsee Aurajoen rannalla ja on osa kulttuurimaisemaa, joka kutsuu vaellukselle. Saman joen rannalla on Liedon rajojen sisällä monta muutakin kaunista, mutta myös historiallisesti merkittävää paikkaa: *Vanhalinnan linnavuori, Ristinpelto, Nautelan koski museoineen*. Tämän kulttuurimaiseman ja sinne ihmisten kutsumisen tehtävä on yhteinen. Miten seurakunta voisi omalla toiminnallaan vahvistaa ja mahdollistaa pyhyiden kokemuksia ja pyhiinvaeltamista historiallisessa ympäristössä?

4.7. Kirkko työtilana

Tila valmisteluun ja työskentelyyn

Vaikka kirkko on lietolaisten kirkko, se on samalla seurakunnan työntekijöiden, kuorolaisten ja esimerkiksi jumalanpalvelusryhmäläisten työskentelytila ja siksi remontin yhteydessä on kiinnitettävä huomiota myös työn valmistelun ja työntekemisen tarpeisiin. Lähtökohtana on kirkon käytön monipuolistuminen myös arkisen työn tilana.

Sakastin nykyistä tilaa voi luonnehtia kaoottiseksi. Tilaa hallitsee valtava kaapisto, jossa liturgisia tekstiilejä säilytetään vaakatasossa. Remontin yhteydessä tulee ajankohtaiseksi tilata myös uusi liturgisten tekstiilien sarja, ja tässä kohtaa voidaan ottaa huomioon myös käytännöllisiä perusteita.

Tulevaisuudessakin tarvitaan kirkkok tekstiilejä: saarnatuolin *kirjaliina*, *alttarivaate*, *kalkkiliinat*, *korporaaliina*, mahdollisesti uusien tekstiilien hankinnan yhteydessä hankittavat *bursa* ja *palla*, *puhdistusliinat*, *messukasukat* ja *stolat*. *Stolien* suhteen on tärkeää muistaa myös se, että ne soveltuvat diakonien käyttöön. Säilyttämisen kannalta suurimman tilan tarvitsevat *albat*. Uusien kirkkok tekstiilien hankinnassa on hyvä kiinnittää huomiota säilyttämisen ja huoltamisen käytännöllisyyteen liturgisesta tarkoituksesta tinkimättä.

Sakastin suurin ongelma tällä hetkellä on tilan täyttävät irralliset elementit, erilaisten teknisten laitteiden sekamelska. Tekniikan ja tekstiilien ja ehtoollistarvikkeiden säilyttämiseen tarvittava kaappitila järjestetään kaapistoihin, jotka jättävät enemmän avointa lattiatilaa. Osa nykyisin sakastissa säilytettävistä tarvikkeista voidaan jatkossa säilyttää asehuoneeseen tehtävissä säilytystiloissa (maljakot, siunaushiekka, käsiohjelmat, kynttilät). Asehuoneen vanhan sisäoven taakse on mahdollista järjestää tilaa siivousvälineille. Sakastissa tarvitaan palosuojattu kassakaappi ehtoollishopeille sekä ehtoollisaineiden säilyttämiseen sopiva tiivis kaappi. Ehtoollisvälineiden hoitamiseen tarvitaan sakastissa edelleen pesutila, jossa on kaksi riittävän isoa allasta. On myös selvítettävä mahdollisuus

tuoda sakastiin hopeaesineiden pesuun soveltuva astianpesukone. Sakastissa tarvitaan edelleen myös kirjoituspöytää.

Sakastissa nykyisellä paikalla säilyisi krusifiksi, joka näkyy kauniisti kirkkosaliin oven ollessa auki. Sakastissa säilytetään nykyisin laatikossa vanhoja messukasukoita. Olisiko mahdollista saada joku niistä esille sakastin seinälle? Lisäksi hopeaesineistä suuri yhteismalja olisi hyvä saada näkysille muistuttamaan historiasta.⁷⁴

Sakastin pieni koko vaikuttaa siihen, että nykyiselläänkin jumalanpalvelusryhmien kanssa sinne on useimmiten mahdoton kokoontua. Pikkukirkon muutokset kannustaisivat käyttämään sitä yhä enemmän kokoontumiseen ja valmistautumiseen.

Tarvitaanko sakastiin erillinen uloskäynti? Sakasti on kooltaan hyvin pieni, ja uloskäynnin puhkaiseminen tarkoittaisi käytännössä säilytystilan vähenemistä. Erillinen ulko-ovi helpottaa erityisesti papiston ja kanttorien kulkua kirkkoon, mutta onko sen tarve niin suuri, että tilan muusta käytöstä ja tilasta ollaan valmiita tinkimään. Lisäksi sakastin ainoan sisään kulun sijoittuminen kirkkosaliin korostaa kirkon keskiaikaista historiaa sakastista kaikkein arvokkaimpien esineiden säilytyspaikkana.⁷⁵

Kirkkotilan muutoksissa pikkukirkon ja kirkkosalin erottaminen toisistaan äänieristetyksi mahdollistavat rinnakkaisten tapahtumien järjestämisen. Langaton verkko tuo mahdollisuuden käyttää kirkkoa toimistotyöskentelyyn ja siten kirkkoa voidaan myös pitää enemmän auki arkisin.

Kirkon remontin yhteydessä tulee uudistettavaksi koko audiovisuaalinen tekniikka. Tässä yhteydessä on tärkeää pohtia, miten kirkossa voidaan yhä paremmin käyttää kuvaa ja ääntä osana jumalanpalveluselämää ja muuta toimintaa. Pitää miettiä, mihin sijoitetaan mahdolliset tarvittavat näytöt sekä isompi valkokangas. Pikkukirkon ja kirkkosalin väliin suunniteltu avattava lasiovi voisi toimia valkokankaana, jolloin se voisi olla mahdollisuus pitää läpinäkyvänä ja heijastavana. Kirkkoon sijoitettavien näyttöjen suunnittelussa on hyvä pohtia, miten ne palvelisivat esimerkiksi virsitauluina tai laulunsanojen näyttämisessä sekä muun toiminnan elävöittämisessä esimerkiksi kuvien avulla.

Musiikki, akustiikka ja soittimet

Urkujen sijoittaminen kirkkotilassa remontin yhteydessä on herättänyt paljon keskustelua. Painavia ääniä on kuultu sen puolesta, että urut edelleen pitäisi sijoittaa erilliselle urkuparvelle. Liedon kirkon kirkkosali on verraten pieni kooltaan ja urut ovat iso soitin, joten huoli siitä, että urut veisivät kohtuuttoman paljon tilaa kirkkosalissa, on ymmärrettävä. Urkuparvea perustellaan myös akustiikalla sekä vireen säilymisellä.

Nykyinen urkuparvi on avoin rakennelma kirkon päätyoven yläpuolella, joten ovien aukaiseminen vaikuttaa ylhäällä vetoisuuteen ja lämpötilan vaihteluihin. Lisäksi nykyisten urkujen takana on myös ikkuna, vaikka asiantuntijoiden mukaan urkuja ei saisi sijoittaa

⁷⁴ Tupala 2018, haastattelu 3.11.2018.

⁷⁵ Pajunen 2018, 5.

ikkunan eteen. Kirkkohallituksen julkaisussa Urkuhanke seurakunnassa Kirkon urkuasiain toimikunta sanoo uusien urkujen sijoittelun suunnittelusta:

Urkujen paikka ja niille varattu tila ovat lähtökohta urkujen suunnittelulle. Miten urut sijoittuvat kirkkotilaan ja kuinka tila mahdollistaa esim. yhteismusisoinnin ja kuoron sijoittumisen urkujen läheisyyteen? Salin akustiset ominaisuudet sekä arkkitehtuurin vaatimukset urkujen ulkoiselle hahmolle on myös tiedostettava. Urkujen sijoittumista tutkittaessa on huomioitava auringonvalon sekä tilan ilmastointijärjestelmän vaikutukset.⁷⁶

Nykyinen urkuparvi on rakenteeltaan hyvin massiivinen ja sijaitsee kolmen ikkunan edessä ja vaikuttaa siten kirkon valoisuuteen. Kirkon takaosassa on pimeä.

Soittimista ja kuoroista puhuttaessa ei voida sivuuttaa akustisia kysymyksiä. Oma asiantuntemukseni ei ole riittävä arvioimaan, miten keskellä urkujen pitäisi olla, jotta niiden soittaminen olisi akustisesti toimiva ratkaisu. Siksi lähtökohtani on ennemminkin yhteisöllisyyden näkökulma. Jumalanpalvelukseen kokoontuvan yhteisön kannalta on kestävä ajatus, että kaiken muun lähestyessä toisiaan – alttari, saarnatuoli ja kastemalja sekä niiden ympärille kokoontunut seurakunta – kanttoria ja hänen työtään ei tarkasteltaisi osana tätä kokoontuvaa yhteisöä.

Olisi siis hyvä selvittää, millaisilla edellytyksillä urut voitaisiin siirtää parvelta kirkkosaliin. Olisiko mahdollista nostaa pillistöt korkeammalle ja sijoittaa soittopöytä niin, että kanttori voisi soittaa kasvot kohti kirkkosalia? Esimerkiksi kirkon pohjoisseinustan ikkunattomaan osaan voitaisiin järjestää uruille tila, jossa soittopöydältä olisi näkyvyys niin alttarille kuin saarnatuoliin. Kanttorien käyttöön on varattava riittävästi tilaa nuottivaraston säilyttämiseen. Urkutila pitää suunnitella niin, että tilaisuuksissa tarvittava materiaali on helppo järjestää käyttövalmiiksi. Pohjoisseinällä on riittävästi tilaa myös kuoron järjestäytymiseen.

Jos urkuparvi nähdään lopulta kokonaisuuden kannalta parhaimmaksi ratkaisuksi, on tärkeää toteuttaa se niin, että kanttorin ja seurakunnan yhteys olisi mahdollisimman välitön. Urkuparven kaiteen pitää tällöin olla kokonaan lasitettu ja soittopöydän tulisi olla riittävän lähellä kaidetta, kanttorin soittosuunnan kirkkosaliin päin ja tilaa on riittävästi kuorolle. Urkujen takana oleva ikkuna olisi hyvä saada näkyviin eli urkujen pillistö tulisi järjestää seinustalle ikkunan ympärille. Parvelle pitää järjestää toinen poistumistie. Urkuparvi pitäisi ehdottomasti rakentaa niin, että sivuikkunat jäävät kokonaan näkyviin.

Nykyiset urut eivät ole asiantuntija *Petúr Sakarin* mukaan kovinkaan hyväkuntoiset ja laadukkaat ja nyt tulee harkita kokonaan uusien urkujen hankintaa.⁷⁷ Uusien urkujen hankinta mahdollistaa niiden paikan ja muodon uudelleen ajattelemisen. Tärkeintä kuitenkin on, että urut ovat osa remontin suunnittelua, jolloin tarvittava tila ja siihen liittyvät tekniset ratkaisut voidaan suunnitella valmiiksi.

⁷⁶ Kirkon urkuasiain neuvottelukunta 2008, 11.

⁷⁷ Sakari 2018, sähköposti.

Kirkossa käytetään myös muita soittimia, joiden sijoittelu monipuolistuu lattiapinnan tasoittamisen myötä. Remontin yhteydessä on mietittävä äänentoistoa myös silloin, kun akustisen musiikin sijaan soitetaan musiikkia vahvistimien kautta. Voisiko kirkossa olla kiinteästi asennettu äänentoisto näitä varten?

5. Tehtävänä suojella, käyttää ja kehittää

Mikä kirkkotilassa on alkuperäistä? Kirkon ikkunoiden koko on vaihdellut, lattiatasoa muutettu, parvia rakennettu ja purettu. Altari on vaihtanut paikkaa ja penkkien ulkonäkö on muuttunut eikä penkkejä aina ole ollut lainkaan. Tilaa on rakennettu lisää. Vanhaa ovat seinät, pylväät ja kattoholvit maalauksineen. Alkuperäisimpänä säilynyt ikkuna on piilossa nykyisten urkujen takana.

Saadussa palautteessa näkyy vahvasti tahto säilyttää keskiaikainen ilme ja vahvistaa sitä sekä samalla muuttaa kirkkoa tämän päivän toiminnalle sopivammaksi.

Liedon kirkon remontissa on tärkeää etsiä tasapainoa historiallisten elementtien ja käyttötarpeiden välillä. Kirkko on vuosien 1970–72 remontissa riisuttu käytännössä kaikesta vanhasta kalustuksesta, joten kerroksellisuutta ei ole jäljellä, eikä siihen mielestäni ole myöskään vaatimusta uuden remontin suunnittelussa.

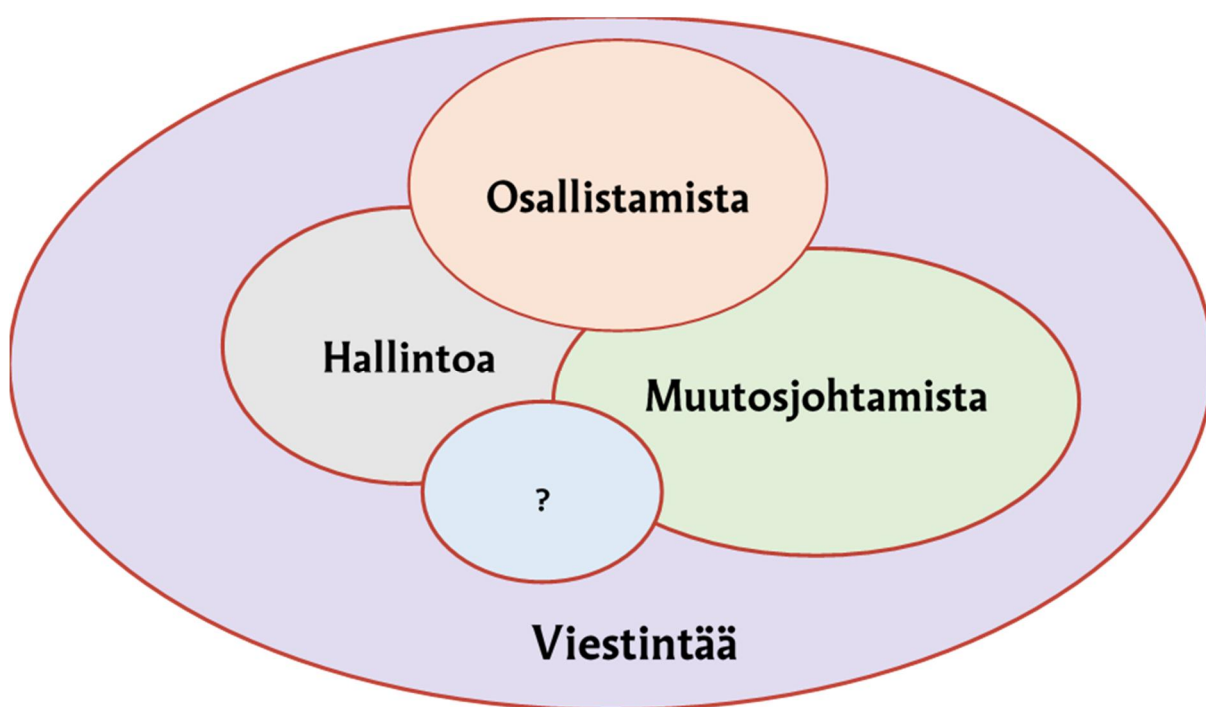
Vaikka tässä kehittämishankkeen raportissa on esitelty kuvia muualta maailmasta, tärkeintä kirkon remonttihankkeessa on lähteä lietolaisesta todellisuudesta: Liedon kirkon realiteeteista ja Liedon seurakunnan ja lietolaisten tarpeista. Lietolaisuuteen kuuluu varsinaissuomalainen harkitsevaisuus. ”*Antaa olla entiselläs vaa*” halusi eräskin seurakuntalainen kirjoittaa, kun pyysin häntä pohtimaan kirkon remonttia. Vaikka ensireaktio oli tämä, löytyi lopulta monia ajatuksia siitä, miten kotikirkkoa voisi suojella, käyttää ja kehittää. Löytyi ymmärrystä siihenkin, että kirkon remonttia suunnitellessa on uskallettava katsoa tarpeeksi kauas tulevaisuuteen. Edellisestä remontista on kohta kulunut puoli vuosisataa, ja siksi on aika ymmärrettävää, että silloinen uusi ja mietitty täytyy miettiä uudestaan niin, että ainakaan seuraavaan 50 vuoteen ei tarvitsisi remontoida. Kirkko on seurakunnan koti ja kotia pitää suojella, mutta myös pitää käytännöllisenä ja hyvänä paikkana elää.

Miksi kirkko on? Seurakuntalaisten palautteessa näkyy vahvasti, että kirkko on kokoontuvaa elävää seurakuntaa varten ja kirkkoon halutaan tulla. Siksi meidän tehtävämme on korjata kirkkoa niin, että se kutsuu myös uusia sukupolvia rakastumaan omaan kotikirkkoonsa ja näkemään sen suojelemisen arvoisena ja paikkana, johon on hyvä tulla. Se ehkä vaatii meiltä kaikilta sitä, että luovumme joistain muistoja herättävistä asioista kirkossa, mutta todellinen kotikirkkonsa ystävä tahtoo varmasti ennen kaikkea, että kirkko voisi säilyä vielä toiset yli 500 vuotta.

5.1. Liedon prosessin kuvaus avuksi kirkkoremonttihankeiden suunnitteluvaiheeseen

Tämä kehittämishanke on kuvaus Liedon tilanteesta kirkon remontin hankesuunnitteluvaiheessa. Varsinainen arkkitehti- ja rakennesuunnittelun päätösprosessi ja remonttivaihe jäävät tämän työn ulkopuolelle. Vaikka tavoitteena on ollut kuvata ja tukea yksittäisen seurakunnan kirkon hanketta, voidaan tästä valmistautumisvaiheesta koostaa malli, jota myös muut seurakunnat voivat hyödyntää remonttihankeeseen kokonaisuutta suunniteltaessa.

Kirkkohanke ei ole lineaarinen prosessi, jossa jokaisella vaiheella on selkeä paikkansa aikajanalla, vaan ennemminkin samaan aikaan käynnissä ja toisiinsa liittyviä toimintoja. Valmistautumisvaiheen moninaisuutta kuvaa hyvin tiedottaja *Johanna Hörkkö-Granön* tekemää kaaviokuva.

Kuva 20. Kaaviokuva hankkeen valmistelun prosessista. Kuva Johanna Hörkkö-Granö 2018.

Muutosjohtaminen ajatellaan usein työyhteisöjen johtamisena muutoksien keskellä. Monet työyhteisön muutosjohtamisen lainalaisuudet sopivat kuitenkin myös seurakuntaan yhteisönä, kun valmistaudutaan isoon muutokseen niin remontin tuomien muutosten kuin toiminta-ajattelun muutosten myötä. Kirkon remonttia suunnitellessa yhteisö on nähtävä laajassa merkityksessä, koska muutos koskee paitsi seurakuntalaisia ja työntekijöitä, myös kaikkia niitä, joita asia koskettaa ja kiinnostaa. Siksi muutoksen johtamisessa huomio pitää kohdentaa siihen, miten muutoksen piirissä olevat ihmiset voivat saada riittävästi tietoa ja vaikutusmahdollisuuksia ja miten muutokseen liittyviä tunteita voidaan käsitellä avoimesti ja

turvallisesti.⁷⁸ Ohjatusti tapahtuva keskustelu ja mahdollisuus kysyä ja ehdottaa vaikuttaa yleisen mielipiteen syntymiseen. Liedossa tähän on kiinnitetty erityisesti huomiota.

Muutosjohtamisesta sanotaan, että *hyvin suunniteltu ja johdettu muutos on aikataulutettu ja kustakin toimenpiteestä vastaavat tahot henkilöidään, jolloin muutokselle saadaan kasvot*.⁷⁹ Liedon prosessia tarkastellessa voidaan huomata, että aikataulutus ei välttämättä tarkoita prosessin aluksi lukkoon lyötyjä päivämääriä ja aikarajoja, joista kiinnipitäminen nähdään ensiarvoisena. Liedon kirkon remontinkin kohdalla tarkka aikataulutus on tarpeen, kun on remontin varsinainen suunnittelu alkaa, edetään lupahakemusprosessiin tai kun kirkko pitää sulkea remontin ajaksi. Hyvä suunnittelu ja aikatauluttaminen voidaan silti nähdä merkittävänä osana jo valmistautumisvaihetta ja koko prosessin ajan on tarkasteltava etenemistä myös seurakuntalaisten näkökulmasta.

Valmistautuminen kirkon remontiin vaatii hallinnon päätöksiä: esimerkiksi investointisuunnitelman laatimista ja hyväksymistä, taustamateriaalin tarpeista päättämistä, aikatauluttamista ja peruseriaatteiden muotoilemista. Liedon mallissa myös hallinnon päätöksentekoprosessista nousee esiin joustavuus ja tilanteen seuraaminen. Liedon prosessissa voidaan nähdä, että lopullinen remontin aloittamisaikataulun venyminen on mahdollistanut tavoitteiden kypsyttelyn. Hallintoon kuuluu myös se, että kirkon remonttihanketta on kuljetettu hallinnossa paitsi päätöksenteon tasolla, myös ajankohtaistarkastuksia antamalla. Erityisen tärkeää on, että tämä tieto on kirjattu seurakunnan kirkkovaltuuston ja kirkkoneuvoston pöytäkirjoihin ja ovat siten myös kaikkien asiaa seuraavien ulottuvilla.

Kirkkotilan monimuotoisen käytön mahdollisuudet eivät löydy muuten kuin kokeilemalla. Liedon kirkko on kasvavan seurakunnan pääkirkko, täynnä elämää ja kokeilua ja pyhyttä. Aktiivisen, kokeilevan ja leikkisänkin toimintaetoksen kautta Liedossa on löydetty paitsi uusia ja kutsuvia tapoja käyttää kirkkoa myös asioita, joiden muutoksilla kirkosta saadaan yhä parempi paikka seurakunnan elämän keskuksena.

Osallistaminen on Liedossa noussut keskeiseksi osaksi kirkon remontiin valmistautumista. Seurakuntatodellisuudessa kirkon remonti saa helposti kirkkoherran kasvot ja silloin on tärkeää suunnitella, miten seurakuntalaiset voivat riittävästi olla vuorovaikutuksessa tämän muutoksen kasvon kanssa. Liedossa tämä on toteutunut esimerkiksi seurakuntavaalien ennakkoäänestysviikolla, kun vaaliautoa ajanut kirkkoherra oli tavattavissa eri puolilla seurakuntaa. Merkittävää on myös se, että seurakunnan luottamushenkilöt ovat sitoutuneet muutokseen ja toimivat omalta osaltaan kasvoina ja vastuunkantajina.

Ja lopulta kaikki on viestintää, jonka tavoitteena on vaikuttaa ja osallistaa. Liedon seurakunnan tiedottaja Johanna Hörkkö-Granö kuvaa viestinnän merkitystä ja tavoitteita kirkon remontin eri vaiheissa:

⁷⁸ Luomala 2008, 24.

⁷⁹ Luomala 2008, 25.

Viestinnän tehtävät ja tavoitteet muuttuvat edettäessä ideointi- ja suunnitteluvaiheista päätöksentekoon. Näkökulmien runsaus voi olla hurja, kun tarkastellaan kirkon remonttiin liittyviä toiveita, odotuksia ja vaatimuksia. Kaikkea ei voida toteuttaa eikä lopullinen päätösvaltaakaan ole paikallisseurakunnalla. Viestinnällä voidaan vaikuttaa siihen, kuinka selkeytetään näkökulmien paljoudesta olennainen, kuinka muotoillaan lopulliset, mahdolliset tavoitteet ja kuinka kerrotaan päätöksenteosta. Viestintä tehostuu, kun siinä on selkeät kärjet. Hallinnon viestinnässä olennaista on kattavuus, avoimuus ja täsmällisyys paitsi päätöksistä tiedottamisessa myös asioiden tarkastelussa jo valmistelu- ja esittelyvaiheessa.⁸⁰

Laajaa ihmisjoukkoa koskevassa muutoksessa viestinnän merkitys korostuu. On tärkeää kirjata muistiin ja kerätä systemaattisesti talteen tietoa prosessin etenemisestä. Liedon kirkon remonttiin valmistautuminen on viestinnän näkökulmasta tarkasteltuna suunnitelmallista, pitkäkestoista työtä usealla eri taholla. Strategisesti ja johdonmukaisesti tehtävän viestinnän toteuttaminen vaatii tiivistä yhteistyötä ja yhteistä suunnittelua hankkeen parissa eri tahoilla ja eri vaiheissa toimivien kesken. Olennaista on tiedostaa, että kirkkotilan muutoksien suunnittelu voi herättää paljon tunteita. Siksi viestiminenkin vaatii erityistä herkkyyttä.

Kiitokset

Haluan kiittää Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulia saamastani ohjauksesta sekä Pyhän Henrikin säätiötä sen myöntämästä apurahasta.

Tämä kehittämishankkeen lopputulos on yhteisen ajatusprosessin tulosta: siihen ovat vaikuttaneet saatu palaute, jota tässä työssä on tutkittu, *Mika K T Pajusen* ehdotukset, *Jouko Sjöbergin* valmisteleva hankesuunnitelma, kaikki keskustelut, joita on käyty niin asiantuntijoiden kuin seurakunnan työntekijöiden, luottamushenkilöiden ja lukuisten seurakuntalaisten kanssa. Kirkkoherra *Risto Leppäsen* innostus tarttuu. Suntio *Elina Tupalan* kanssa käydyt keskustelut ovat olleet inspiroivia, koska niissä on ollut mahdollista pohtia omaa ajattelua suhteessa suntion käytännön kokemukseen. Tärkeitä ovat myös ne hetket, kun seurakuntalainen on rohkaistunut kertomaan omia epäilyjään ja huoliaan remontin tekemisestä.

Itse ajattelen, että juuri tämä on tämän työn tärkeä viesti: yhteinen ajattelu ja prosessi, innostuminen, yhä uudelleen asioista puhuminen ja rohkaiseminen oman ajatuksen jakamiseen. Ei ole kiire, tärkeämpää on päästä perille yhteistuumiin.

⁸⁰ Hörkkö-Granö 2019

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Liedon seurakunnan kirkkoneuvoston kokouspöytäkirjat

- 7.5.2015 kirkkoneuvoston kokous 4/2015, § 66.
- 11.6.2015 kirkkoneuvoston kokous 5/2015, § 108.4.
- 9.6.2016 kirkkoneuvoston kokous 4/2016, § 111.
- 15.2.2017 kirkkoneuvoston kokous 1/2017, § 16.
- 18.5.2017 kirkkoneuvoston kokous 6/2017, § 89.
- 31.8.2017 kirkkoneuvoston kokous 9/2017, § 134.
- 12.4.2018 kirkkoneuvoston kokous 5/2018, § 81.1.
- 17.10.2018 kirkkoneuvoston kokous 11/2018, § 178.

Liedon seurakunnan kirkkovaltuuston kokouspöytäkirjat

- 19.5.2016 kirkkovaltuuston kokous 1/2016, § 7.
- 28.11.2018 kirkkovaltuuston kokous 3/2018, § 34.

Liedon seurakunnan talousarvio 2015

Muut painamattomat lähteet

Cook 2018	<i>Reimagining a Rural Church as a Community Hub based on the Seven Monastic Spaces.</i> Celia Cookin sähköpostilla 16.11.2018 lähettämä luentomateriaali.
Garlöv 2017	<i>Framtidens kyrka – projekt 2020.</i> Martin Garlöv. Maaliskuu 2017. Löytyy osoitteesta https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=1586177 . Viitattu 6.1.2018.
Ilonen 2018	Markku Ilosen kommentti kirkkoillassa 22.11.2018.
Hörkkö-Granö 2019	Johanna Hörkkö-Granön sähköpostiviesti 9.1.2019.
Keskitalo 2017	<i>Saako kirkossa nukkua ja syödä?</i> Jukka Keskitalon blogi-kirjoitus Rajalla –blogissa. https://suomenkuvalehti.fi/rajalla/2017/04/25/saako-kirkossa-nukkua-ja-syoda/ . Viitattu 30.11.2018.
Leppänen 2018a	Risto Leppäsen kirjoitus Turun Tienoon seurakuntaliitteessä 29.11.2018.

- Leppänen 2018b Risto Leppäsen kommentti videolla *Liedon kirkko – tulevaisuuden pyhä tila?* Löytyy osoitteesta:
https://www.youtube.com/watch?v=c8v9UGcE_bs. Viitattu 29.12.2018.
- Leppänen M 2018 *Kirkkotila taipuu moneen – terveisiä Berliinistä*. Mari Leppäsen blogi-kirjoitus Ristivetoa-blogissa. Löytyy osoitteesta:
<http://blogit.ts.fi/ristiveto/2018/05/30/kirkkotila-taipuu-moneen-%E2%80%93-terveisia-berliinista/>. Viitattu 11.1.2019.
- Lindblad 2018 *Preserve, Use and Develop – International conference on ecclestical heritage and its future challenges*. Conferens Report. Henrik Lindblad. Lund 18.12.2018. Henrik Lindbladin konferenssiin osallistuneille sähköpostilla lähettämä raportti konferenssista.
- Luomala 2008 *MUUTOSJOHTAMISEN ABC. Ajatuksia muutoksen johtamisesta ja ihmisten johtamisesta muutoksessa*. Anne Luomala. Tampere 2008. Löytyy osoitteesta:
<http://www.uta.fi/jkk/synergos/tyohyvinvointi/oppaat/muutoskirja.pdf>. Viitattu 20.11.2018.
- Martikainen 2016 Jouko N. Martikaisen kommentti 16.11.2016 Liedon kirkon kirkkoillassa.
- Noppen 2018 *The Future of Church Buildings in Québec Province, Canada: New Uses - Shared Uses?* Luc Noppen. Löytyy osoitteesta:
<https://www.svenskakyrkan.se/lundsstift/program>. Viitattu 4.12.2018.
- Pajunen 2018 *Kirkkotilan symboliikka. Teologinen taustaselvitys Liedon kirkon remontin tarpeisiin*. Mika K T Pajunen. Löytyy osoitteesta:
<https://www.liedonseurakunta.fi/documents/10668840/18952159/Kirkkotilan+symboliikka+Mika+K+T+Pajunen/30221a69-9a73-c0bb-50cb-1abe232daa28>. Viitattu 12.11.2018.
- Piira 2018 Hanna Piiran sähköpostivastaus Risto Leppäselä 28.11.2018.
- Ranta 2018 *Church of the Future - Project 2020: Development of the Churches of Odarslöv, Virke and Östra Nöbbelöv*. Heikki Ranta. Löytyy osoitteesta:
<https://www.svenskakyrkan.se/lundsstift/program>. Viitattu 12.11.2018.
- Sakari 2018 Petúr Sakarin sähköpostivastaus Svetlana Jääskeläiselle 29.8.2018.
- Tupala 2018 Elina Tupalan kommentti videolla *Liedon kirkko – tulevaisuuden pyhä tila?* Löytyy osoitteesta:
https://www.youtube.com/watch?v=c8v9UGcE_bs. Viitattu 29.12.2018.

Wikimedia 2018 *Kuva Enköpingin Vårfrukyrkanista. Löytyy osoitteesta: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/4f/Enk%C3%B6ping_V%C3%A5rfrukyrkan_2018_11.jpg. Viitattu 29.12.2018.*

Kirjallisuus

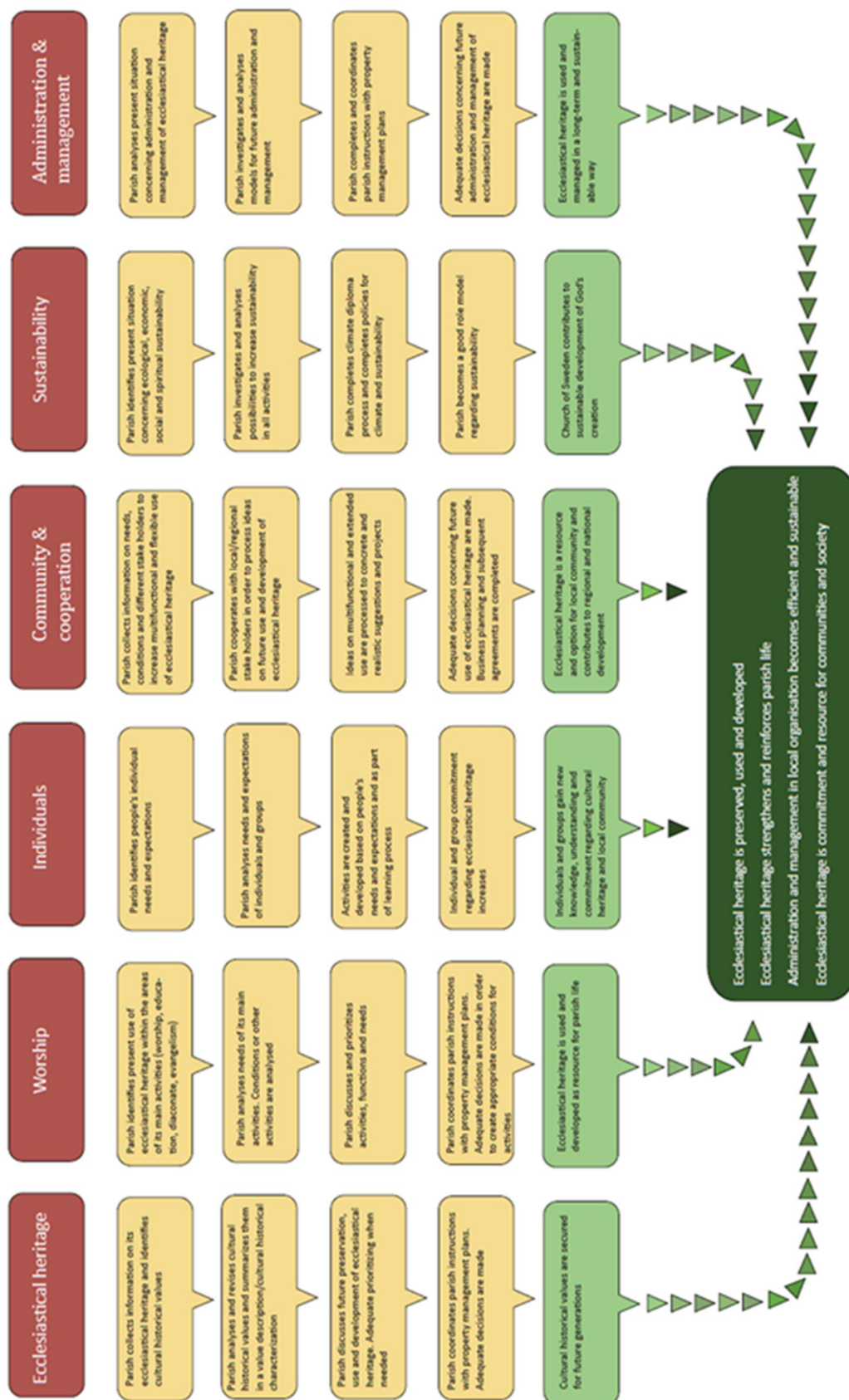
- Dhima 2008 *Tila tilassa. Liturgian ja tilan dialogi alttarin äärellä.* Sari Dhima. Helsinki 2008.
- Hiekkanen 2007 *Suomen keskiajan kivikirkot.* Markus Hiekkanen. Helsinki 2007.
- Kirkon tulevaisuuskomitean mietintö 2016 *Kirkon tulevaisuuskomitean mietintö.* Suomen ev.-lut. kirkon julkaisuja 47. Kirkko ja toiminta. Kuopio 2016.
- Kirkon urkuasiain neuvottelukunta 2008 *Urkuhanke seurakunnassa. Kirkon urkuasiainneuvottelukunta.* Suomen ev.lut. kirkon kirkkohallituksen julkaisuja 2:2008. Helsinki 2008.
- Kotila 2008 *Jumalanpalveluksen teologia ja kuvan teologia.* Heikki Kotila. Artikkelit teoksessa *Uskon tilat ja kuvat. Moderni suomalainen kirkkoarkkitehtuuri ja –taide.* Arto Kuorikoski (toim.) Helsinki 2008.
- Laitinen 2004 *Tilan kokemisen kulttuurihistoriaa.* toim. Riitta Laitinen. Turku 2004.
- Mattila 2008 *Funktiot modernissa suomalaisessa kirkkoarkkitehtuurissa.* Reijo N. Mattila. Artikkelit teoksessa *Uskon tilat ja kuvat. Moderni suomalainen kirkkoarkkitehtuuri ja –taide.* Arto Kuorikoski (toim.) Helsinki 2008.
- Pessi 2008 *Kirkkorakennukset merkitysten ja muistin ylläpitäjinä.* Anne Birgitta Pessi. Artikkelit teoksessa *Uskon tilat ja kuvat. Moderni suomalainen kirkkoarkkitehtuuri ja –taide.* Arto Kuorikoski (toim.) Helsinki 2008.
- Pihkala 2017 *Muuttuva kirkkorakennus tänään.* Suomen ev.-lut. kirkon julkaisuja 55. Kuopio 2017.
- Smart 1998 *Uskontojen maailma.* Ninian Smart. Helsinki 1998.
- Tuomi & Sarajärvi 2009 *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi.* Jouni Tuomi & Anneli Sarajärvi. Helsinki 2009.

Liitteet

LIITE 1. Virket-matriisi

VIRKET

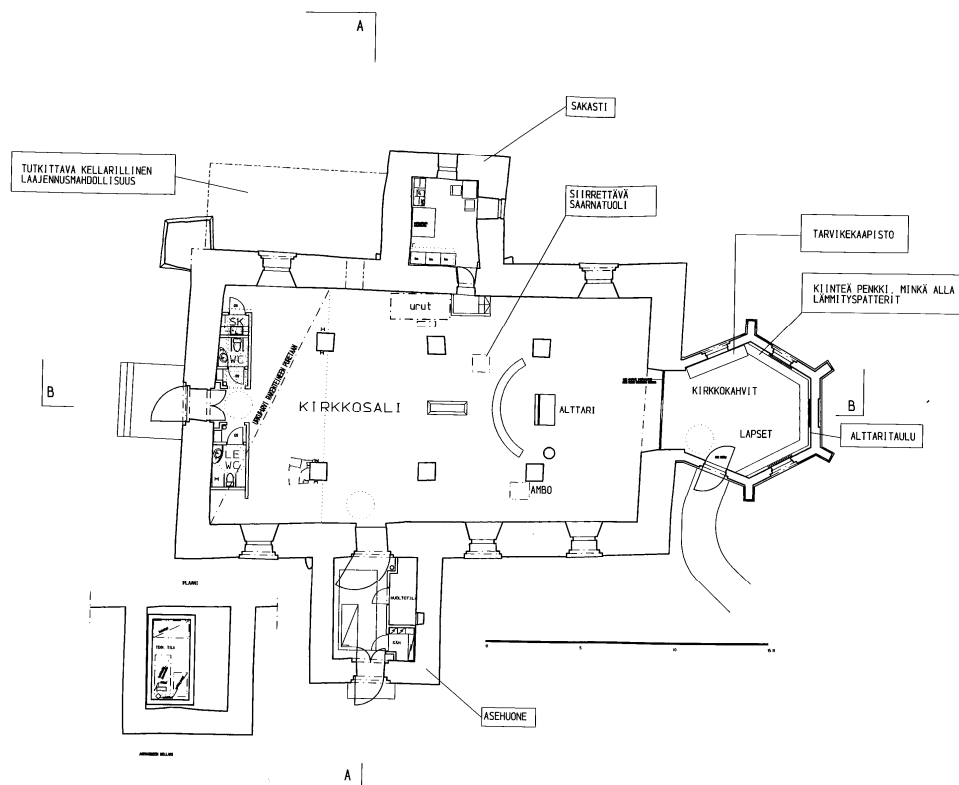
Method to preserve, use and develop ecclesiastical heritage in diocese of Lund

LIITE 2: YHDESSÄ-seurakuntastrategian huoneentaulu

LIITE 3: Hankesuunnitelman havainnekuva C. Alla Mika K T Pajusen havainnekuva.

LIEDON KIRKKO

HANKESUUNNITELMA

VAIHTOEHTO C

PLAANI 1:200

INSINÖÖRITOIMISTO JOUKO SJÖBERG
 MANNERHEIMINKATU 4
 21100 NAANTALI
 PUH. 050 5544 332
 info@insinööri.toimisto.jouko.sjoberg.fi

